

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛІСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет права, публічного управління та національної безпеки

Кафедра психології

Кваліфікаційна робота

На правах рукопису

МОСКАЛЕНКО ДМИТРО ВІКТОРОВИЧ

УДК 159.9;316.47

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕІНТЕГРАЦІЇ ДЕМОБІЛІЗОВАНИХ
ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

053 «Психологія»
ОПП «Практична психологія»

Подається на здобуття освітнього ступеня магістра
кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ Д.В. Москаленко

Керівник роботи

Бондаренко-Берегович В.В.

доцент кафедри психології

Житомир 2025

Висновок кафедри _____
за результатами попереднього захисту: _____

Протокол засідання кафедри
№ _____ від « ____ » _____ 20__ року
Завідувач кафедри _____

Результати захисту кваліфікаційної роботи

Здобувач вищої освіти _____ захистив (ла)
кваліфікаційну роботу з оцінкою:
сума балів за 100-бальною шкалою _____
за шкалою ECTS _____
за національною шкалою _____

Секретар ЕК

АНОТАЦІЯ

Москаленко Д. В. Психологічні особливості реінтеграції демобілізованих військовослужбовців. – Кваліфікаційна робота на правах рукопису.

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістра за спеціальністю 053 – Психологія. – Поліський національний університет, Житомир, 2025.

Магістерська робота присвячена дослідженню психологічних особливостей реінтеграції демобілізованих військовослужбовців у мирне середовище. Актуальність зумовлена потребою глибшого розуміння психічних процесів, що відбуваються у ветеранів після повернення з бойових дій, та пошуком ефективних засобів подолання дезадаптації, тривожності й посттравматичних розладів. Розкрито сутність понять «реінтеграція», «адаптація», «дезадаптація», «посткомбатантний синдром», визначено структуру та динаміку повернення військових до мирного життя.

У теоретичній частині проаналізовано сучасні моделі адаптації (транзакційну, екологічну, трансформаційну) та роль емоційної компетентності, соціальної підтримки й копінг-стратегій у формуванні психологічної стійкості ветеранів.

Емпіричне дослідження, проведене за допомогою методик PCL-5, HADS, MSPSS, COPE, показало, що високий рівень соціальної підтримки й конструктивні копінг-стратегії зменшують прояви посттравматичного стресу та сприяють успішній адаптації. На основі результатів розроблено програму психологічного супроводу, яка включає індивідуальну та групову корекцію, психоосвіту і роботу з сім'єю, спрямовану на відновлення емоційної рівноваги та підвищення соціальної залученості.

Ключові слова: реінтеграція, адаптація, демобілізовані військовослужбовці, посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), дезадаптація, соціальна підтримка, копінг-стратегії, психологічний супровід.

ABSTRACT

Moskalenko D. V. Psychological characteristics of reintegration of demobilized military personnel. – Qualification thesis, manuscript.

A qualification thesis submitted for the Master's Degree in Psychology (Specialty 053 – Psychology). – Polissia National University, Zhytomyr, 2025.

The master's thesis is devoted to the study of the psychological characteristics of reintegration of demobilized military personnel into a peaceful environment. The relevance of the research is determined by the need for a deeper understanding of the mental processes experienced by veterans after returning from combat, as well as the search for effective means of overcoming maladjustment, anxiety, and post-traumatic disorders. The concepts of “reintegration,” “adaptation,” “maladaptation,” and “post-combatant syndrome” are clarified, and the structure and dynamics of returning to civilian life are outlined.

The theoretical part analyzes contemporary models of adaptation (transactional, ecological, transformational) and the role of emotional competence, social support, and coping strategies in the formation of veterans' psychological resilience.

The empirical study, conducted using the PCL-5, HADS, MSPSS, and COPE scales, demonstrated that high levels of social support and constructive coping strategies reduce manifestations of post-traumatic stress and contribute to successful adaptation. Based on the findings, a psychological support program was developed, including individual and group interventions, psychoeducation, and family work aimed at restoring emotional balance and enhancing social engagement.

Keywords: reintegration, adaptation, demobilized military personnel, post-traumatic stress disorder (PTSD), maladaptation, social support, coping strategies, psychological support.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГІЧНА СУТНІСТЬ ТА ЧИННИКИ ДЕЗАДАПТАЦІЇ ДЕМОБІЛІЗОВАНИХ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ.....	14
1.1. Суть та психологічні моделі реінтеграції та адаптації.....	14
1.2. Психологічні наслідки бойового досвіду: посткомбатантний синдром та його клінічні прояви	22
1.3. Специфіка порушень соціально-комунікативної сфери та міжперсональні конфлікти	26
1.4. Криза ідентичності та індивідуально-психологічні фактори успішної (професійної) адаптації.....	29
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ РЕІНТЕГРАЦІЇ ТА ЕФЕКТИВНОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ	33
2.1. Організація та методики емпіричного дослідження психологічної дезадаптації.....	33
2.2. Аналіз результатів дослідження проявів психологічної дезадаптації у ветеранів.....	36
2.3. Обґрунтування програми та рекомендації щодо підвищення ефективності психологічного супроводу	55
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ ТА ФОРМИ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ РЕІНТЕГРАЦІЇ ДЕМОБІЛІЗОВАНИХ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ.....	60
3.1. Принципи, етапи та моделі організації психологічного супроводу ветеранів.....	60
3.2. Індивідуальні та групові методи психокорекції та психотерапії у роботі з ПТСР та дезадаптацією	66

3.3. Роль сімейної системи та соціальної громади у процесі психологічної реінтеграції.....	77
ВИСНОВОК	82
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	86
ДОДАТКИ.....	Помилка! Закладку не визначено.

ВСТУП

Актуальність дослідження. Проблема психологічної реінтеграції демобілізованих військовослужбовців набуває особливої ваги в сучасних умовах, коли українське суспільство переживає глибокі трансформації, пов'язані з війною, масштабними мобілізаційними процесами та зростанням кількості осіб, що повертаються із зони бойових дій. Ветерани — це не лише носії унікального життєвого досвіду, а й соціальна група, яка потребує цілісної психологічної, соціальної й професійної підтримки. Від того, наскільки успішно відбудеться їхня реінтеграція у мирне життя, залежить не лише особистісне благополуччя кожного з них, а й рівень стабільності, згуртованості та морального здоров'я всього суспільства.

Актуальність теми зумовлена кількома взаємопов'язаними чинниками. По-перше, масовий характер бойового досвіду, який нині мають тисячі українців, створює безпрецедентний запит на розуміння психологічних наслідків війни. Серед демобілізованих військовослужбовців значна частка осіб демонструє симптоми посттравматичного стресового розладу, депресії, тривожних і агресивних реакцій, що ускладнюють процес адаптації до мирних умов. По-друге, існує розрив між наявними моделями допомоги та реальними потребами ветеранів: більшість програм орієнтовані на короткочасне зниження симптомів, а не на відновлення соціальної активності, сімейних зв'язків і життєвих смислів.

По-третє, психологічна реінтеграція ветеранів має багатовимірний характер — вона охоплює не лише клінічні аспекти травматичного досвіду, а й питання ідентичності, комунікації, моральних і ціннісних орієнтирів. Бойовий досвід змінює структуру особистості, світогляд, систему пріоритетів; тому реінтеграція передбачає не просто повернення до колишнього стану, а побудову нової ідентичності, що поєднує військовий досвід із мирним життям. Це робить тему дослідження важливою не лише для практичної психології, а й для

міждисциплінарних галузей — соціології, педагогіки, геронтології, державного управління.

По-четверте, соціальна значущість проблеми зумовлена тим, що успішна реінтеграція ветеранів є одним із ключових факторів національної безпеки. Вона впливає на зниження рівня соціальної напруги, запобігає маргіналізації ветеранів, сприяє зміцненню громадянської активності та формуванню позитивного образу військовослужбовця у суспільній свідомості.

Нарешті, актуальність зумовлена й дефіцитом систематизованих емпіричних даних про психологічні особливості дезадаптації та чинники, що сприяють успішній реінтеграції в українських умовах. Вітчизняна психологічна наука лише формує наукову базу для розроблення програм підтримки ветеранів, а тому комплексні дослідження, що поєднують аналіз психоемоційного стану, соціальних ресурсів і ефективності психологічних втручань, є вкрай необхідними.

Об'єкт дослідження — процес психологічної реінтеграції демобілізованих військовослужбовців у соціальне середовище після участі в бойових діях.

Предмет дослідження — психологічні особливості, чинники та механізми, що визначають успішність реінтеграції демобілізованих військовослужбовців, а також засоби психологічного супроводу цього процесу.

Мета дослідження — теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити психологічні особливості реінтеграції демобілізованих військовослужбовців, виявити чинники їх дезадаптації й розробити практичні рекомендації щодо підвищення ефективності психологічного супроводу ветеранів.

Завдання дослідження:

- розкрити суть поняття «реінтеграція» у контексті психологічної адаптації особистості та проаналізувати основні психологічні моделі реінтеграції й дезадаптації демобілізованих військовослужбовців.

- проаналізувати психологічні наслідки бойового досвіду, охарактеризувати посткомбатантний синдром та його клінічні прояви у ветеранів.

- визначити специфіку порушень соціально-комунікативної сфери демобілізованих військовослужбовців і дослідити особливості міжперсональних конфліктів у процесі адаптації до мирного життя.

- дослідити кризу ідентичності демобілізованих військових та виявити індивідуально-психологічні чинники, що впливають на успішність їх професійної та соціальної адаптації.

- описати організацію та методики емпіричного дослідження психологічної дезадаптації демобілізованих військовослужбовців.

- провести емпіричний аналіз проявів психологічної дезадаптації у ветеранів та визначити їх взаємозв'язки з рівнем соціальної підтримки й використанням копінг-стратегій.

- обґрунтувати програму психологічного супроводу ветеранів і розробити практичні рекомендації щодо підвищення її ефективності.

- розкрити принципи, етапи та моделі організації психологічного супроводу демобілізованих військовослужбовців.

- охарактеризувати індивідуальні та групові методи психокорекції й психотерапії, ефективні у роботі з проявами ПТСР та дезадаптації.

- визначити роль сімейної системи та соціальної громади у процесі психологічної реінтеграції ветеранів і їх включення в цивільне життя.

Гіпотеза дослідження. Передбачається, що успішна психологічна реінтеграція демобілізованих військовослужбовців залежить від комплексу взаємопов'язаних чинників — рівня соціальної підтримки, вираженості посттравматичних симптомів, розвитку емоційної компетентності, наявності адаптивних копінг-стратегій та сформованої системи життєвих смислів. При цьому високий рівень соціальної підтримки, емоційної стабільності та конструктивного подолання стресу зменшує прояви дезадаптації, тривожності, депресії й агресивності, тоді як низький рівень цих ресурсів підвищує ризик посткомбатантного синдрому, порушень комунікативної сфери та труднощів у

професійній адаптації. Таким чином, гіпотетично передбачається наявність статистично значущих зв'язків між показниками соціальної підтримки, копінг-стратегій, рівнем ПТСР і загальним рівнем психологічної адаптації демобілізованих військовослужбовців.

Теоретико-методологічною основою роботи є системний, діяльнісний, особистісно-орієнтований і когнітивно-біхевіоральний підходи до аналізу процесу адаптації та реінтеграції особистості після стресових подій.

- Системний підхід (Л. Берталанфі, Б. Ананьєв, Б. Ломов) дозволив розглядати процес реінтеграції як динамічну систему взаємодії особистісних, соціальних і середовищних чинників.

- Діяльнісний підхід (О. Леонтьєв, С. Рубінштейн) дав змогу проаналізувати механізми відновлення активності особистості після бойових дій та формування нових життєвих цілей.

- Особистісно-орієнтований підхід (К. Роджерс, А. Маслоу) забезпечив теоретичне підґрунтя для розуміння процесу самореалізації, переосмислення життєвого досвіду та внутрішнього зростання ветеранів.

- Когнітивно-біхевіоральний підхід (А. Бек, А. Елліс) став основою для аналізу дисфункціональних установок, емоційних реакцій і поведінкових моделей, що підтримують або, навпаки, гальмують процес адаптації.

У контексті дослідження також враховано положення транзакційної моделі стресу й копіngu Р. Лазаруса та С. Фолкмана, екологічної моделі розвитку У. Бронфенбреннера, концепції посттравматичного зростання Р. Тедеші й Л. Калгуна, а також сучасні напрацювання з військової психології (О. Кокун, О. Хміляр, Л. Найдьонова, М. Папуча).

Методи та організація дослідження. Для досягнення мети та перевірки висунутої гіпотези було використано комплекс взаємодоповнюючих методів:

1. Теоретичні методи: аналіз, синтез, узагальнення, систематизація наукових джерел із проблеми адаптації, реінтеграції, ПТСР і психологічного супроводу ветеранів; порівняльний аналіз теоретичних моделей адаптації.

2. Емпіричні методи:

- Опитувальник посттравматичних симптомів (PCL-5) — для визначення рівня ПТСР;
- Шкала тривоги й депресії HADS — для оцінки емоційного стану;
- Опитувальник агресивності Басса-Даркі — для виявлення рівня та форм агресії;
- Опитувальник соціальної підтримки MSPSS — для оцінки сприйманої підтримки з боку родини, друзів та значущих осіб;
- COPE Inventory (К. Карвер, М. Шайєр, Дж. Вейнтрауб) — для аналізу копінг-стратегій, які застосовують ветерани у складних ситуаціях.

3. Статистичні методи: кореляційний аналіз (коефіцієнт Пірсона), описова статистика, порівняння середніх значень, що дозволили виявити взаємозв'язки між психологічними показниками.

Організація дослідження передбачала три етапи:

1. Підготовчий етап — аналіз наукових джерел, уточнення об'єкта, предмета, мети та завдань, добір психодіагностичного інструментарію.
2. Діагностичний етап — проведення емпіричного дослідження серед демобілізованих військовослужбовців, збір та первинна обробка даних.
3. Аналітико-інтерпретаційний етап — статистична обробка результатів, інтерпретація отриманих даних, формулювання висновків і розроблення рекомендацій щодо вдосконалення системи психологічного супроводу ветеранів.

Результати дослідження мають теоретичне значення для подальшого розвитку військової та медичної психології, а також практичну цінність для організації ефективних програм психореабілітації та соціальної підтримки осіб, які повернулися з війни.

Проведене дослідження має наукову новизну, оскільки вперше у межах комплексного підходу виявлено взаємозв'язок між рівнем соціальної підтримки, емоційною компетентністю, копінг-стратегіями та проявами посттравматичного стресового розладу у демобілізованих військовослужбовців. Уточнено зміст поняття «психологічна реінтеграція» як багаторівневого процесу відновлення особистісної цілісності через емоційну стабілізацію, реконструкцію ідентичності та соціальну активізацію.

Поглиблено уявлення про посткомбатантний синдром як поліструктурне утворення, що охоплює емоційні, когнітивні та поведінкові компоненти. Доведено, що емоційна компетентність і соціальна підтримка виступають буфером у процесі подолання травматичного досвіду, знижуючи рівень дезадаптації. Запропоновано авторську модель психологічної реінтеграції, яка включає внутрішньоособистісний, міжособистісний і соціальний рівні. Подальшого розвитку набули положення про роль кризи ідентичності та смисложиттєвих орієнтацій у процесі адаптації ветеранів. Отримані результати розширюють наукові засади військової психології та психології травматичного досвіду.

Практичне значення дослідження полягає у розробленні рекомендацій і програми психологічного супроводу демобілізованих військовослужбовців, спрямованої на зниження рівня дезадаптації, розвиток емоційної стабільності та соціальної залученості. Розроблений інструментарій може бути використаний у діяльності військових психологів, центрів реабілітації, служб зайнятості та соціальних організацій. Матеріали роботи також придатні для підготовки тренінгів із розвитку саморегуляції, комунікативних навичок і конструктивного подолання стресу.

Результати дослідження апробовані на науково-практичних конференціях:

– «Іноземний досвід реалізації політики адаптації та соціалізації військових» (Житомир, 24.06.2025, у співавторстві);

- «Психологічні методи та інструменти соціалізації та адаптації учасників бойових дій» (Харків, 14.11.2025, одноосібна доповідь);
- «Вплив психоемоційного стану на трудову адаптацію (на прикладі учасників бойових дій)» (Луцьк, 09.12.2025, у співавторстві).

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку джерел і додатків. У вступі визначено актуальність, об'єкт, предмет, мету, завдання, гіпотезу та методи дослідження. Перший розділ присвячено теоретичному аналізу сутності реінтеграції, психологічним моделям адаптації, посткомбатантному синдрому та кризі ідентичності. Другий розділ містить опис організації й методик емпіричного дослідження, аналіз результатів і програму психологічного супроводу. Третій розділ розкриває принципи, етапи й форми психологічної підтримки, методи психокорекції та роль сім'ї й громади у реінтеграції ветеранів.

Робота обсягом 99 сторінок містить таблиці, діаграми, додатки та список використаних джерел.

РОЗДІЛ 1. ПСИХОЛОГІЧНА СУТНІСТЬ ТА ЧИННИКИ ДЕЗАДАПТАЦІЇ ДЕМОБІЛІЗОВАНИХ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

1.1. Суть та психологічні моделі реінтеграції та адаптації

Проблематика адаптації, реінтеграції та дезадаптації осіб, які пережили екстремальні умови, є центральною у сучасних психологічних і соціологічних дослідженнях. Ці процеси охоплюють різні рівні людського функціонування – від фізіологічного до соціокультурного – та відображають взаємодію між індивідом і середовищем у контексті змінених умов існування [12, с. 15].

Адаптація розглядається як багаторівневий процес і результат активного пристосування людини до нових умов життєдіяльності, що забезпечує збереження психічної рівноваги та оптимальне функціонування особистості у зміненому середовищі. Вона охоплює як біологічні, так і соціально-психологічні аспекти буття індивіда [28, с. 29].

У науковій літературі виділяють три основні рівні адаптації:

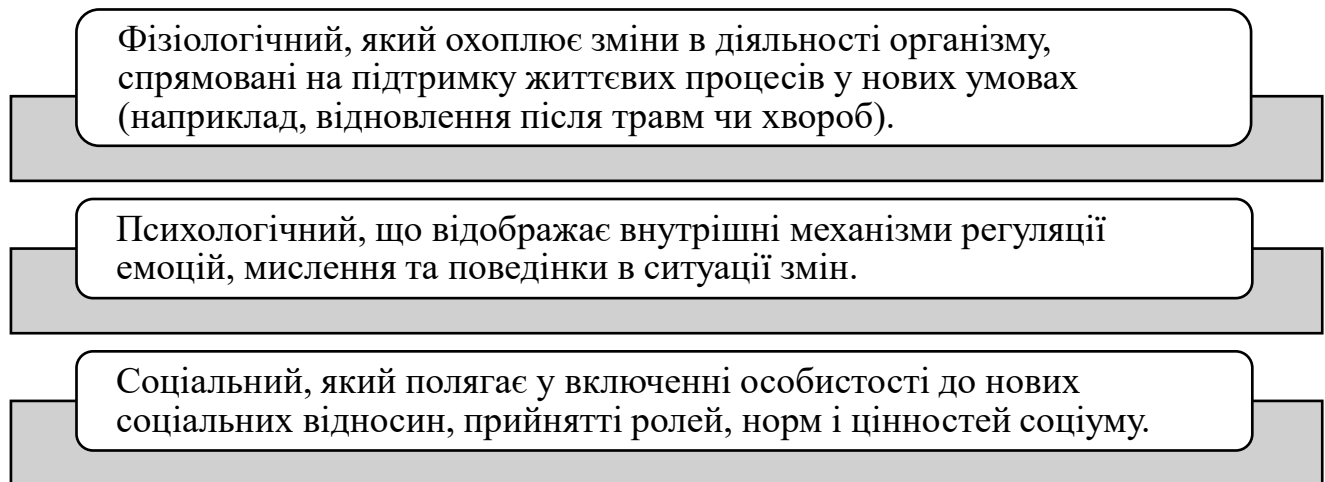

Рис. 1.1. Рівні адаптації

Наприклад, дослідження «Reintegration difficulties and negative mental health outcomes: associations among veterans» вказує на те, що існують чіткі профілі адаптації, і що соціальна підтримка та стиль подолання впливають на рівень

психологічної адаптації [85]. Інше дослідження «Community reintegration of veterans after discharge: qualitative perspectives» аналізує, за допомогою теорії стресу й копіngu, як старші переселенці адаптуються до нового міського середовища. [80].

У контексті післявоєнного досвіду адаптація передбачає поступове відновлення внутрішнього балансу, емоційної стабільності та соціальної взаємодії колишніх військовослужбовців. Це складний процес, який потребує часу, підтримки з боку суспільства та усвідомленої участі самого ветерана.

Реінтеграція – це окремий, більш комплексний різновид адаптації, який пов'язаний із поверненням до соціальних зв'язків та відновленням соціальних ролей після екстремального досвіду (наприклад, служби в армії, бойових дій). У широкому розумінні вона означає комплексне відновлення соціальних ролей, статусів і стосунків особи, що повертається до мирного життя. Наукове дослідження «Identifying service-related predictors of community reintegration difficulties in veterans: an exploratory study.» (Spikol E., et al., 2024) зосереджено на концептуалізації поняття «реінтеграція», зокрема ветеранів [92]. Також дослідження «Military service member and veteran reintegration: a critical review and adapted ecological model.» (Elnitsky C.A., 2017) розглядає «потенціал реінтеграції ветеранів» [78, с. 128].

Реінтеграція виступає окремим, більш складним видом адаптації, який пов'язаний не лише з пристосуванням, але й із поверненням до системи соціальних зв'язків після перебування в екстремальних умовах (бойових дій, полону, вимушеного переселення тощо). У широкому розумінні, реінтеграція — це комплексний процес відновлення соціальних ролей, статусів і стосунків особи, що повертається до мирного життя. Вона охоплює:

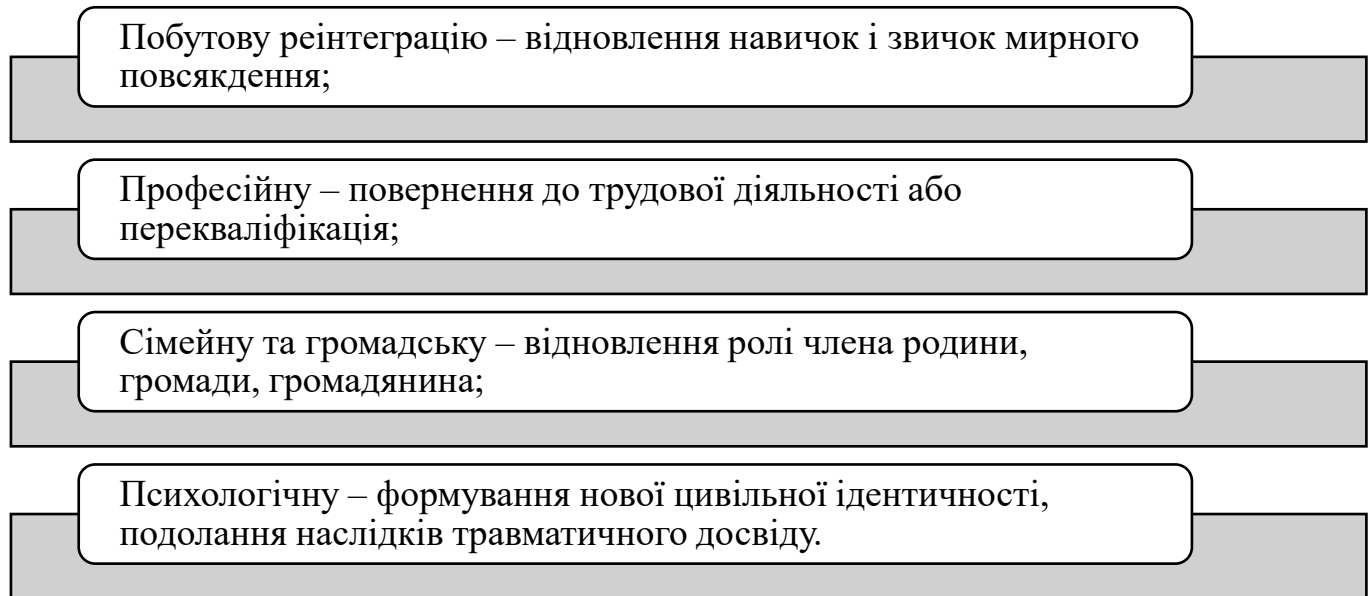

Рис. 1.2. Рівні реінтеграції

На відміну від адаптації, що може бути індивідуальним процесом внутрішнього пристосування, реінтеграція має чітко виражений соціальний вимір і потребує узгоджених зусиль як самої особистості, так і суспільних інститутів. Її кінцевою метою є не лише «повернення» до суспільства, а й повноцінне відновлення відчуття приналежності та значущості у соціальному просторі [34].

Деадаптація — це процес порушення адаптації, коли взаємодія між людиною і середовищем втрачає гармонійний характер, і людина втрачає здатність ефективно пристосовуватися. У науковому просторі є дослідження, що моделюють континуум адаптації-деадаптації, наприклад «Work reintegration for veterans with mental disorders: systematic literature review to inform research and practice.» вказує на те, як проявляється деадаптація в поведінці підлітків. Інше дослідження «Peculiarities of disadaptation characteristics in military» (Pedlar H., et al., 2020) розглядає деадаптацію у військових [88].

Деадаптація (або дисадаптація) визначається як порушення процесу адаптації, коли взаємодія між людиною і середовищем втрачає гармонійний характер. Вона супроводжується зниженням ефективності психічної, соціальної та

професійної діяльності, що виявляється у невідповідності поведінки соціальним очікуванням, емоційному виснаженні, ізоляції чи агресії [29, с. 79].

Основними формами дезадаптації є:

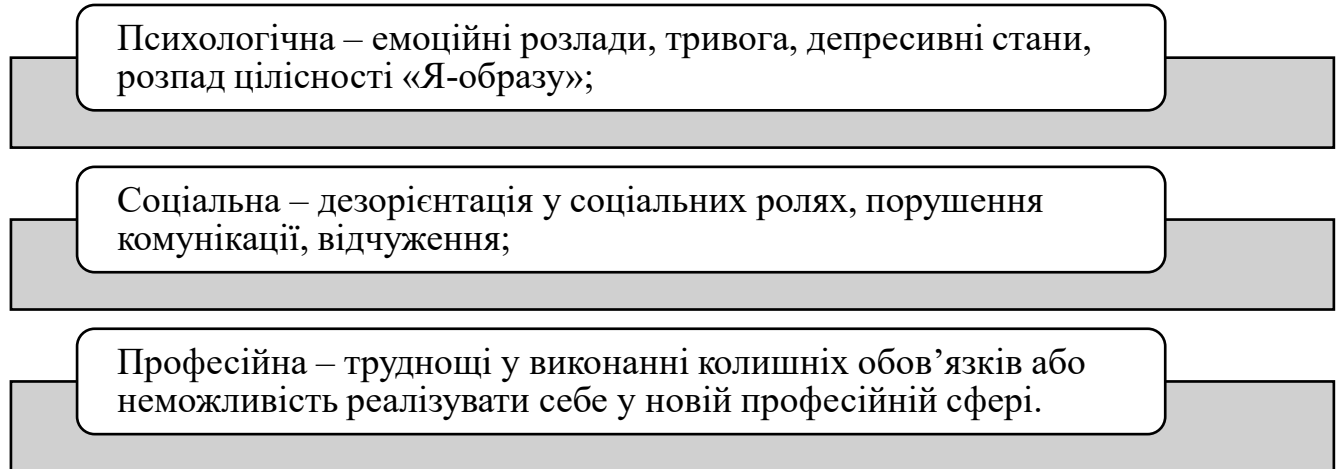

Рис. 1.3. Форми дезадаптації

Дезадаптація може бути тимчасовою (як етапом переходу до нової рівноваги) або стійкою, що вимагає психологічної допомоги та соціальної підтримки. Її подолання є важливим елементом у програмах реінтеграції ветеранів та інших категорій осіб, які пережили травматичні події [66].

Для узагальнення основних понять було створено Таблицю 1.1.

Таблиця 1.1.

Узагальнення ключових понять

Поняття	Визначення	Рівні / Сфери прояву	Основні характеристики
Адаптація	Процес і результат пристосування людини до нових умов існування.	Фізіологічна, психологічна, соціальна	Підтримання психічної рівноваги, гармонізація взаємодії із середовищем
Реінтеграція	Відновлення соціальних ролей і зв’язків після повернення до мирного життя.	Сімейна, професійна, громадська, психологічна	Формування нової ідентичності, повернення до спільнотності, соціальна підтримка
Дезадаптація	Порушення процесу адаптації, втрата гармонії між людиною і середовищем.	Психологічна, соціальна, професійна	Емоційна нестабільність, ізоляція, соціальна дезорієнтація

Також для більшого розуміння була створена Таблиця 1.2. з порівняльною характеристикою ключових понять.

Таблиця 1.2.

Порівняльна характеристика процесів адаптації, реінтеграції та дезадаптації

Критерій	Адаптація	Реінтеграція	Дезадаптація
Спрямованість	Пристосування до нових умов	Відновлення соціальних зв'язків і статусів	Втрата рівноваги між особистістю та середовищем
Характер процесу	Природний, динамічний	Цілеспрямований, комплексний	Деструктивний, регресивний
Результат	Гармонійне функціонування особистості	Соціальна інтегрованість, відчуття приналежності	Соціальна ізоляція, психологічна дестабілізація
Провідні механізми	Саморегуляція, навчання, досвід	Соціальна підтримка, комунікація, переосмислення ролей	Виснаження ресурсів, порушення самоконтролю
Психологічні наслідки	Емоційна стабільність, самоприйняття	Відновлення довіри, почуття корисності	Тривога, депресія, відчуження

У психологічній науці склалася низка класичних моделей, що пояснюють механізми адаптації та реінтеграції особистості в умовах зміненого або травматичного середовища. Нижче представлено опис кількох ключових моделей з акцентом на їхній зміст, застосування в контексті військових, а також згадано відповідні наукові дослідження.

1. Транзакційна модель стресу і копіngu

Модель Лазаруса і Фолкмана (1984) акцентує увагу на тому, що стрес не є прямим наслідком екзогенного події, а результатом взаємодії особистості з середовищем через процес оцінки (аппрейзалу) й вибору копінг-стратегій. У цій моделі виділяються:

- первинна оцінка (чи є ситуація загрозливою, шкідливою або викликом);
- вторинна оцінка (які у мене є ресурси, що я можу зробити);

– копінг-стратегії, які можуть бути проблемно-орієнтовані або емоційно-орієнтовані.

У контексті адаптації ветерана чи військовослужбовця ця модель пояснює, як оцінка бойового досвіду і повернення до цивільного життя впливає на те, чи зуміє він мобілізувати ресурси (соціальну підтримку, навички, психічні стійкості) і обрати стратегії, що ведуть до успішної адаптації чи навпаки — до дезадаптації. Наприклад, останні дослідження застосовують цю модель для аналізу реакцій на пандемію або інші екстремальні ситуації [53].

2. Екологічна модель

Екологічна модель описує розвиток особистості як результат взаємодії між індивідом і багаторівневим середовищем: мікросистема, мезосистема, екзосистема, макросистема (та пізніше — хроносистема).

У контексті реінтеграції військовослужбовця ця модель дозволяє побачити, що повернення до цивільного життя — це не лише особистісна зміна, але й відновлення (або реконструкція) зв'язків із сім'єю, громадою, професійним середовищем, культурою. Дослідження «An ecological model of military and service member reintegration» підкреслює застосування цієї моделі в контексті переходу з військової служби до цивільного життя. Також модель «Deployment Risk & Resilience» адаптована саме для військових контекстів і заснована на біоекологічній концепції [2].

3. Моделі адаптації ветеранів і трансформації ролей

Окремо виділяються моделі, орієнтовані саме на військовий досвід, зважаючи на характер травматичного впливу, втрату ролей, зміни ідентичності. Наприклад:

– концепція моральної травми — фокусується на тому, як індивід переживає порушення власних моральних цінностей під впливом бойових дій;

- концепція реверс-культурного шоку — описує реакцію військових під час повернення до цивільного середовища, аналогічно культурному шоку при еміграції;
- трансіційні моделі — аналізують повернення як фазовий процес (его-фаза → криза → адаптація), з особливими етапами втрати/відновлення ролей [18].

Ці моделі підкреслюють: динамічність процесу, взаємодію особистості зі змінами середовища, необхідність соціальної підтримки, та ризики, якщо процес не відбувається оптимально (що може призвести до дезадаптації). Наприклад, дослідження з використанням екологічного підходу зазначає, що моделі реінтеграції повинні враховувати рівні індивід–інтерперсональний–суспільний [52, с. 27].

Таблиця 1.3.

Порівняльна характеристика моделей адаптації/реінтеграції

Модель	Основний фокус	Ключові компоненти	Застосування до військових/реінтеграції
Транзакційна модель Лазаруса/Фолкмана	Як людина оцінює та справляється зі стресом	Аппрейзал (primary/secondary), копінг-стратегії (проблемні, емоційні)	Оцінка бойового досвіду, вибір стратегій адаптації
Екологічна модель Бронфенбреннера	Взаємодія особистості з багаторівневим середовищем	Мікро-, мезо-, екзо-, макро-, хроно-системи	Реінтеграція через сім'ю, громаду, професію, культуру
Моделі адаптації ветеранів / трансіційні моделі	Процес втрати/відновлення ролей, ідентичностей після бойового досвіду	Фази переходу, моральна травма, культурний шок	Врахування специфіки військового контексту, індивідуального та соціального

Типовий процес повернення з війни проходить кілька етапів, що віддзеркалюють зміну емоційного стану та проблем ветерана. Згідно з міжнародними спостереженнями, перший місяць після демобілізації часто називають «фазою медового місяця»: демобілізовані разом із сім'ями радіють возз'єднанню, відчують приплив енергії та полегшення. У цей час будь-які труднощі маскуються ейфорією. Однак уже до третього місяця перші труднощі

проявляються помітніше: бойові спогади заважають увійти в мирний ритм, а невирішені конфлікти дають про себе знати. Саме у цей перехідний період, якщо адаптація проходить складно, проблеми зазвичай досягають піку [42, с. 29].

Далі настає фаза розчарування чи «культурного шоку повернення»: ветеран відчуває, що цивільне життя важче, ніж очікувалося. Це виражається в роздратуванні «дрібницями», відчутті соціальної відчуженості («ніхто не розуміє, що я пережив»), а також у боротьбі за нову роль у сім'ї чи на роботі. Згодом, якщо підтримка достатня і відбувається продуктивна робота над проблемами, настає фаза реорганізації: ветеран поступово знаходить стійкі стратегії поведінки, навички регуляції емоцій і нові смисли [68, с. 55]. У Рисунку 1.4. нижче схематично подано основні фази (на основі загальних описів адаптації та реінтеграції):

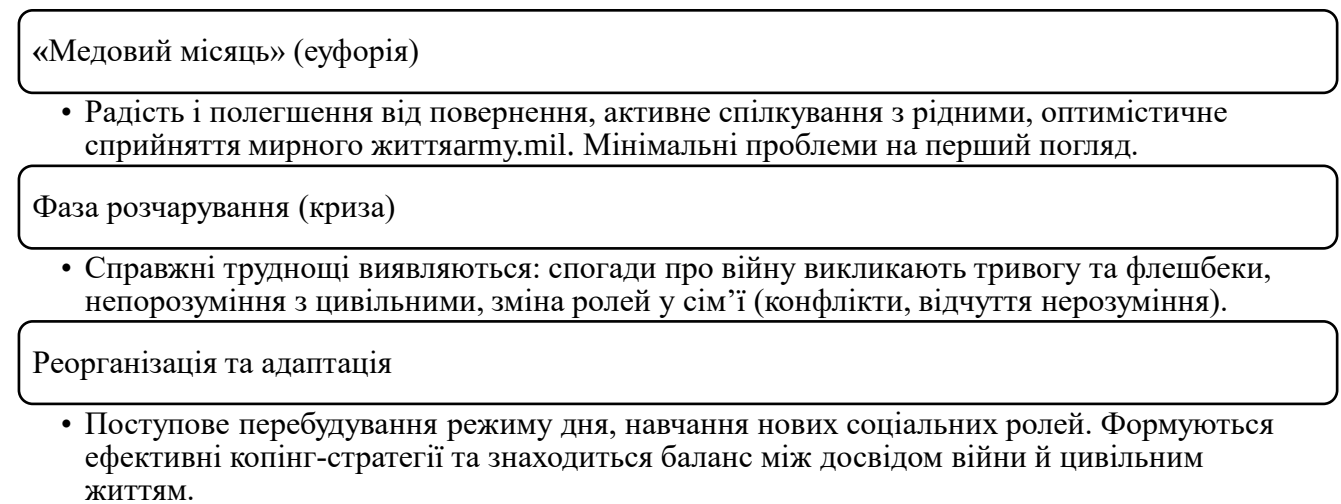

Рис. 1.4. Фази реінтеграції

Ця модель фаз допомагає фахівцям очікувати появу певних проблем у часі та планувати підтримку ветерана відповідно до етапу реінтеграції [10].

Отже, адаптація й реінтеграція — взаємопов'язані, але різні процеси, що відображають рівні взаємодії особистості з новим середовищем після стресових або травматичних подій. Адаптація забезпечує відновлення психічної рівноваги й пристосування до нових умов, тоді як реінтеграція охоплює повернення до

соціальних зв'язків і ролей. Розглянуті моделі Лазаруса і Фолкмана, Бронфенбреннера та сучасні підходи до ветеранів засвідчують, що успішна реінтеграція можлива лише за поєднання особистісних ресурсів і соціальної підтримки, що веде до відновлення цілісності та соціальної включеності людини.

1.2. Психологічні наслідки бойового досвіду: посткомбатантний синдром та його клінічні прояви

Бойовий стрес — це природна реакція організму і психіки військовослужбовця в умовах екстремальних бойових дій, що проявляється як у фізіологічних змінах (наприклад, гіперзбудження, підвищене серцебиття, м'язова напруга), так і в психоемоційних реакціях (страх, шок, розгубленість). Підставою виступає безпосередня загроза життю, невизначеність ситуації, постійний ризик та вимушена агресія. Зокрема, спеціалізована література зазначає, що бойовий стрес — це «природна реакція організму на загрозу життю, з якою стикаються військовослужбовці під час бойових дій».

У ході бойових дій може відбутись гостра стресова реакція, яка проявляється як короткочасний стан «емоційного ступору» або надмірного збудження, що може тимчасово знижувати ефективність дій особового складу. Без своєчасної підтримки чи в умовах тривалого навантаження цей стан може трансформуватися у більш стійкі порушення — зокрема, у Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) [17, с. 29].

Окрім безпосереднього впливу на військовослужбовця, бойовий стрес має вторинні наслідки для його найближчого оточення. Явища так званої вторинної травматизації (secondary traumatization) — коли члени сім'ї або товариші ветерана переживають його травму — набули значної уваги у дослідженнях. У сім'ях учасників бойових дій зростає емоційне навантаження, можуть порушуватись

комунікації, змінюватись ролі, у дітей можливі симптоми емоційного виснаження [54, с. 26].

Дослідження вказують на низку факторів, що підвищують ризик розвитку бойового стресу та його наслідків:

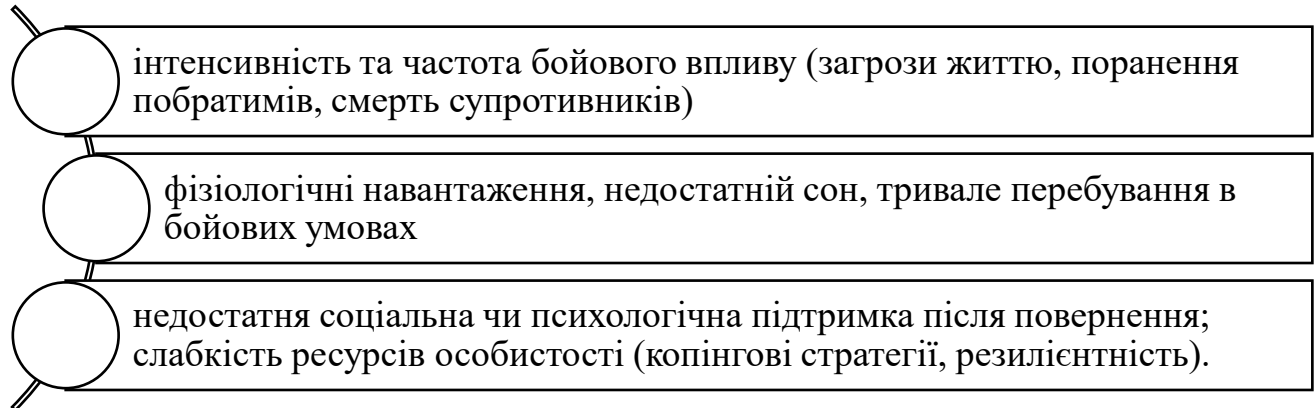

Рис. 1.5. Фактори ризику розвитку бойового стресу

Механізми впливу включають активацію симпатичної нервової системи (гіперзбудження), зміну когнітивних оцінок подій (аппреїзал загрози), порушення нормальної діяльності (уваги, пам'яті) [4, с. 18].

Наслідки бойового стресу можуть бути різноманітними та охоплювати:

- психологічні порушення — ПТСР, депресія, тривога, порушення сну; дослідження показують значну поширеність у ветеранів .
- фізіологічні/соматичні симптоми — серцево-судинні захворювання, порушення імунної функції, соматизація психічного стресу .
- порушення функціонування в сім'ї чи громаді — зниження якості сімейних стосунків, вторинна травматизація членів родини .
- когнітивні/нейрофізіологічні зміни — погіршення уваги, пам'яті, психомоторики, зміни в автономній нервовій системі [74, с. 72].

Посткомбатантний синдром (ПКС) – ширше поняття, ніж клінічний діагноз ПТСР. Воно охоплює не лише набір психічних симптомів, але й соціально-поведінкові зміни, пов'язані з досвідом війни. Головна відмінність у тому, що

ПКС підкреслює системні порушення соціальної адаптації та екзистенціальні втрати ветерана, які не завжди потрапляють у рамки формальних діагнозів. Тобто, до клінічних проявів ПТСР (інтрузивні спогади, уникнення, негативні зміни у настрої, гіперзбудження), ПКС додає загальні психологічні порушення (депресію, тривожність, зловживання ПАР) і соціально-поведінкові симптоми (зниження мотивації, агресивність, втрату сенсу життя) [64, с. 36].

Клінічні прояви, що спостерігаються у демобілізованих, включають:

Симптоматика ПТСР

- нав'язливі флешбеки (повторювані травматичні спогади), нічні кошмари, уникання ситуацій чи розмов, що нагадують про війну, негативні зміни у мисленні (відчуженість, зневіра) та постійне внутрішнє напруження. У багатьох ветеранів домінують саме «інтрузивні» симптоми – «вторгнення у свідомість елементів травматичної події, труднощі із засинанням, нічні жахіття»

Супутні психологічні розлади

- депресія (ніякість, зниження самооцінки, суїцидальні думки), генералізована тривожність, розлади сну (безсоння, кошмари), а також схильність до зловживання алкоголем та іншими психоактивними речовинами як способу заспокоєння. За даними досліджень, близько 80% ветеранів з ознаками ПТСР мають при цьому суміжні розлади (депресію, тривожність та ін.). Такі проблеми погіршують якість життя та підтримують віктимну позицію.

Емоційне оніміння

- втрата здатності відчувати радість, емоційну близькість, відчуженість від оточення. Це часто зустрічається у ветеранів з глибоким психотравматичним досвідом. Наприклад, вчений Неш відзначає, що морально травмовані військові багаторазово повідомляють про «втрату здатності відчувати» разом з відчуттям провини і сорому. Саме таке приглушення емоцій відноситься до проявів «емоційного оніміння» у словнику ПТСР.

Рис. 1.6. Клінічні прояви посткомбатного синдрому

Таким чином, ПКС можна розглядати як «комплексне явище», що включає ПТСР-симптоматику плюс численні соціально-поведінкові та екзистенційні

порушення: від порушень особистісної самооцінки до масштабних змін у соціальному функціонуванні ветерана [16, с. 116].

Моральна травма (МТ) – особливий вид психологічної травми, що виникає при порушенні глибоких моральних чи етичних переконань людини. Учасник бойових дій може зазнати МТ не лише через пряму загрозу життю, а й через власні дії (або бездіяльність), які суперечили його цінностям, або через відчуття того, що обставини «зрадили» його моральній системі. Як формально визначає експерт В.П. Неш, «моральна травма – це тривала шкода, якої зазнає людина або спільнота внаслідок зради моральної довіри – власної чи чужої – у ситуації з високими ставками». Наприклад, військовий може сильно постраждати психологічно, якщо під час бою почув, як він ненавмисно образив або поранив цивільних; чи якщо довелося ігнорувати страждання товариша, виконуючи наказ [40, с. 52].

За концепцією МТ, ключовими наслідками для ветеранської самоідентичності є провина, сором, втрата довіри до себе і втрачений сенс власного «Я» (тобто руйнування ядра особистості). На відміну від чисто страхових реакцій у ПТСР, центральними стимулами у моральній травмі є почуття провини та сорому. Як пояснює Неш, «не бойовий досвід, не зовнішній ворог, а внутрішнє відчуття зради власних цінностей – ось що залишає людину з глибокими ранами». Моральна травма часто поєднується з ПТСР, але сама фокусується на інших сферах: духовній і морально-ціннісній. У клінічному плані вона відбивається на самооцінці («я ганьба для себе»), глобальному розчаруванні («світ несправедливий»), підвищеній провинності та соромі, іноді – на повному руйнуванні вірогідних життєвих цілей. Тому для розуміння стану ветерана важливо відрізняти травми совісті від суто страхових розладів і надати спеціалізовану підтримку впродовж реабілітації [76, с.58].

Отже, психологічні наслідки бойового досвіду мають багатовимірний характер і охоплюють не лише гострі реакції на стрес, але й глибокі зміни

особистісної, емоційної та морально-ціннісної сфер. Бойовий стрес, посттравматичний стресовий розлад і моральна травма формують цілісну систему посткомбатантного синдрому, який впливає на фізіологічний стан, когнітивні процеси, соціальні ролі та ідентичність ветерана. Ці явища зумовлюють складність реадаптації до мирного життя, потребують диференційованої психологічної допомоги та міждисциплінарного підходу до реабілітації. Успішне подолання наслідків бойового досвіду можливе лише за умови інтеграції клінічної підтримки, соціальної реінтеграції та відновлення ціннісно-смыслових орієнтирів особистості.

1.3. Специфіка порушень соціально-комунікативної сфери та міжперсональні конфлікти

Під час бойових дій військовослужбовець опановує «військову культуру» – систему норм, цінностей, правил поведінки та навіть особливої мови (жаргону) армійського колективу. Після повернення у звичайне життя він часто відчуває протилежний культурний порядок: швидкий ритм мирного життя, окремішність інтересів оточуючих, відсутність спільного бойового досвіду. Цей конфлікт культур називається «культурним шоком повернення» або зворотнім культурним шоком. Ветеран може відчути, що суспільство не розділяє цінностей фронту («ніхто не розуміє, що я пережив»), побутові турботи сприймаються ним як «дрібниці». Типові симптоми такого шоку – відчуженість, непорозуміння з оточенням, відсутність спільності з цивільним середовищем. Соціологи та психологи підкреслюють, що постійна відчуття незрозумілості та ізоляції – один із найпомітніших наслідків повернення ветеранів до мирного суспільства [9, с. 82].

Боевий досвід може змінити комунікативний стиль ветерана та довіру до інших людей. Найчастіше спостерігаються такі явища:

- Комунікативні бар'єри: ветерани часто мовчазні щодо власного досвіду, тривожаться розповідати про війну. Внаслідок гострого стресу спогади

«вторгаються» раптовими образами, тому людина уникає розмов і питань на цю тему. При цьому стиль спілкування може стати надто строгим і прямолінійним («військовий» тон), що нерідко сприймається цивільними як грубість або відсутність такту. Крім того, після війни може загостритися гіпервідповідальність чи навпаки імпульсивність – тобто бійці вже звикли негайно реагувати на небезпеку, а в мирному житті ця звичка стає джерелом конфліктів.

– Проблеми довіри: із безпечності бойових дій на цивільні взаємини переходить підвищена підозрілість. Багато ветеранів відзначають, що для виживання на фронті доводилося вірити нікому, крім себе або дуже вузького кола друзів, – тому відкритість у мирному житті сприймається як вразливість. Звідси може зростати недовіра до авторитетів і навіть до близьких. Як показує практика, демобілізовані часто розмовляють клишоною: «ніхто вже не заслуговує довіри». У поєднанні з витісненням спогадів це створює емоційний бар'єр у спілкуванні з цивільними [31, с. 63].

– Соціальна ізоляція: через непорозуміння й довіру багато ветеранів свідомо звужують коло спілкування. Самоізоляція може проявлятися відмовою брати участь у спільних заходах, соцмережевій пасивності, а також вибором роботи чи дозвілля, де мінімально контактують з людьми. Такий стан погіршує адаптацію, оскільки ослаблює ресурси – людина залишається сам-на-сам зі своїми проблемами. На психологічному рівні це завжди супроводжується відчуттям самотності і «нерозуміння» (такі симптоми описуються як «я випав із життя»). Наслідком є порушення зв'язків із зовнішнім світом, що поглиблює дезадаптацію [13, с. 49].

Ці комунікативні порушення описані в численних дослідженнях. Наприклад, серед опитаних учасників бойових дій половина мала виражені проблеми взаємодії в цивільному середовищі: зниження емоційного фону, роздратованість, нав'язливі спогади та труднощі зі сном – що очевидно ускладнює спілкування. До

того ж, у фокус-групах ветеранів чути скарги на відсутність розуміння з боку звичайних людей та небажання ділитися досвідом [33, с. 67].

Боеві переживання і пов'язані з ними зміни особистості часто призводять до напруження у стосунках з рідними та колегами. Сімейна дезадаптація виникає через перекомпонування старих ролей: після повернення іноді зникає відчуття власної значущості колишнього військового як годувальника чи захисника, або навпаки – він стає надто авторитарним, намагаючись відчувати контроль. Як наслідок, пари можуть зіткнутися з частішими суперечками, зниженням інтимності, загостренням старих конфліктів (фінансових, виховних тощо). Одночасно близькі демобілізованого також переживають надпомірне психічне навантаження, батьки часто втрачають сон через тривоги за життя дитини-ветерана, а дружини/чоловіки – відчують постійний стрес і емоційне вигорання [43, с. 29].

Іншим аспектом є конфлікти у професійному житті. Демобілізованим важко миритися з дрібними цивільними клопатами, часто вони вважають, що «навіть найменші непорозуміння — це надто багато». Низька терпимість до бюрократії та монотонності роботи веде до конфліктів з керівництвом або звільнень. Зазвичай ветерани прагнуть більшого змісту в роботі та чіткого розуміння обов'язків – і це часто суперечить реаліям ринку праці. У дослідженнях наголошується, що понад 30% демобілізованих ветеранів потребують спеціалізованої психологічної підтримки у професійному й сімейному пристосуванні. Зокрема, в одному із опитувань 33,3% колишніх солдатів були «помірно дезадаптовані» і потребували поступового вирішення психологічних проблем, а ще 1,7% – «сильно дезадаптовані» [67, с. 16].

Таким чином, кризи в міжособистісній сфері підсилюють дезадаптацію демобілізованого: нерозв'язані конфлікти нагромаджують стрес, руйнують соціальну підтримку та створюють «хибне зачарування» ветерана напруженими стосунками (наприклад, постійне суперництво чи образи). Особливо чутливі тут

родинні зв'язки, тому будь-яка реабілітація має враховувати не лише ветерана, а й його близьких.

1.4. Криза ідентичності та індивідуально-психологічні фактори успішної (професійної) адаптації

Після тривалої служби військова роль стає домінуючою складовою «Я-образу» людини. Відхід із служби нерідко викликає існування кризи ідентичності: колишній військовий відчувається, ніби втратив визначальне призначення та статус. Часто описують це як «дебреаризацію» військової ролі – раніше усвідомлена ієрархічна структура з лінією підпорядкування та чіткими обов'язками зникає, і людина не знає, ким бути далі. З погляду психології, виникає питання «хто я після війни?»: спочатку оборонний, загартований солдат чи громадянин мирного часу. Це супроводжується глибоким екзистенційним сумнівом – навіщо жити, якщо звичний сенс (захист життя, виконання наказу) зник? [1, с. 52].

Пошук нової ідентичності – довгий і нелінійний процес. Дехто дуже швидко приймає новий статус «ветерана» і включається у громадську діяльність чи волонтерство, відчуваючи підтримку спільноти. Інші ж роками «літають десь між цими світами»: відчувають себе «не туди» і «не сюди» – забутий на фронті, незатребуваний вдома. Такий стан часто пов'язаний із почуттям провини перед собою («я зрадив себе, не став солдатом до кінця») і запитаннями про сенс існування поза війною. У будь-якому разі, критичним стає момент «деперсоналізації»: у міру депривації звичного соціального статусу у військового розвивається внутрішній розлад ідентичності, що потребує підтримки (тренінги з пошуку сенсів, психотерапія). При цьому важливо зберегти позитивні аспекти досвіду: гордість за виконаний обов'язок і почуття спільності з іншими

ветеранами, які можуть стати опорою у побудові нового «Я» у мирному житті [36, с. 23].

Декілька персональних чинників сприяють ускладненню адаптації:

- Преморбідні особливості: люди з низькою стресостійкістю, ригідним характером, високою тривожністю або з попередніми психічними розладами до служби найімовірніше відчуватимуть проблеми після демобілізації. Акцентуації характеру (наприклад, депресивний або лабільний тип) погіршують здатність гнучко реагувати на зміни. Попередні розлади (страхи, АСД, невротичні симптоми) можуть загострюватися під натиском бойових і поверненських випробувань [50, с. 45].

- Копінг-стратегії: спосіб реагування на стресові ситуації має ключове значення. Неефективні копінг-стратегії (усунення від проблеми, агресивні дії, зловживання алкоголем/ліками) тільки посилюють дезадаптацію. Наприклад, демобілізовані, які починають багато пити або уникати контактів з людьми, демонструють більш виражені психоемоційні порушення. Навпаки, ефективні копінг-стратегії – проблемно-орієнтоване вирішення, пошук підтримки у близьких чи фахівців, діяльне планування (кар'єра, хобі) – слугують ресурсом, що полегшує переходи. Належить пам'ятати, що не всі демобілізовані мають достатньо досвіду таких стратегій, і їх формування має входити до превентивних програм допомоги [65, с. 26].

- Особистісні риси: так звані «захисні» моделі реагування. Наприклад, люди з переважною схильністю до уникнення або «фантомних» мисливських образів (постійна готовність до бою) менш здатні до миру й порозуміння з іншими. Недостатня емоційна саморегуляція (здатність заспокоїти себе) теж збільшує ризик (людина «захлинається» тривогою). Натомість люди, що звикли спокійно оцінювати ситуації (цикл оцінка–дослідження–дія), адаптуються краще. Характерно, що особистісні риси самі по собі не визначають результат – важливі

ще й умови: соціальна підтримка та навчання копінгу можуть компенсувати деякі недоліки характеру [58, с. 118].

Дослідження психології травми та реабілітації показують, що наступні ресурси сприяють успішній реінтеграції:

- Особистісна стійкість (резилієнтність): це здатність гнучко переносити стресові події і відновлювати внутрішню рівновагу. Висока резилієнтність проявляється у вмінні шукати позитивні аспекти досвіду, швидко мобілізувати внутрішні сили, бачити майбутні можливості. Такі люди частіше долають травму без довготривалих наслідків [55].

- Саморегуляція та емоційний інтелект: вміння усвідомлювати та контролювати власні емоції покращує адаптацію. Це включає навички заспокоєння при тривожних спогадах, вміння аналізувати реакції (див. розпізнавання власних «тригерів»), а також емпатію (розуміння емоцій інших), що полегшує соціальну взаємодію. Емоційно інтелектуальні ветерани частіше шукають допомоги вчасно і ефективно налагоджують нові стосунки [21, с. 40].

- Соціальна підтримка: наявність міцних стосунків у родині, серед друзів, а також участь у групах ветеранів – найсильніший передбачувальний фактор успішної адаптації. Спільнота однодумців дає відчуття солідарності та зменшує почуття ізольованості. Підтримка може бути формальною (психологічні центри для ветеранів, групи самодопомоги) та неформальною (допомога родини, друзів). Наявність хоча б однієї людини, якій ветеран може відкритись, значно зменшує ризик хронічної дезадаптації.

- Самоефективність і «локус контролю»: довіра у власні сили дає відчуття контролю над подіями. Військові, що звикли бачити сенс навіть у найскладніших завданнях, здатні перенести цей підхід у мирне життя – шукати нові цілі, плекати почуття мети. Віра у свою здатність впливати на життєві обставини (внутрішній локус контролю) пов'язана з кращими стратегіями вирішення проблем, активнішим пошуком допомоги та меншою безпорадністю [8, с. 102].

Таким чином, успішна адаптація залежить не лише від подолання бойових викликів, а й від наявності внутрішніх ресурсів та підтримки ззовні. Ветерани з високою резилієнтністю, активними соціальними мережами і ефективними копінг-стратегіями демонструють значно кращий рівень психічного здоров'я та соціальної функціональності після війни.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ РЕІНТЕГРАЦІЇ ТА ЕФЕКТИВНОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ

2.1. Організація та методики емпіричного дослідження психологічної дезадаптації

Метою дослідження було виявити особливості проявів психологічної дезадаптації ветеранів бойових дій та обґрунтувати програму психологічного супроводу їх реінтеграції. Така мета узгоджується з підходами раніше проведених досліджень, де метою також ставилося визначення основних причин і проявів дезадаптації військовослужбовців.

Завдання дослідження:

- підбір і обґрунтування методик вимірювання основних змінних (пТСР, тривоги, депресії, агресії, сімейної адаптації, соціальної підтримки, копінг-стратегій).
- проведення емпіричного дослідження – констатувального етапу (збір та аналіз даних за обраними методиками).
- обробка та статистичний аналіз даних (описова статистика, кореляційний та порівняльний аналіз).
- інтерпретація результатів з урахуванням психосоціальних особливостей ветеранів.
- розробка рекомендацій та програми психологічного супроводу на основі виявлених даних.

Гіпотези дослідження:

- Н1: Існує позитивний зв'язок між інтенсивністю бойового досвіду (тривалістю служби, кількістю травматичних подій) та вираженістю симптомів ПТСР і дезадаптації.

– Н2: Вищий рівень соціальної підтримки та використання адаптивних копінг-стратегій корелює зі зниженими показниками дезадаптації та сприяє успішній реінтеграції.

– Н3: Участь у програмі психологічного супроводу (формувальний етап) призводить до статистично значущого зниження рівнів тривоги, депресії, агресії та покращення показників соціально-сімейної адаптації.

Дослідження проводилось у три послідовні етапи:

– пошуково-підготовчий етап — теоретичний аналіз літератури, уточнення понятійного апарату, добір та апробація психодіагностичних методик

– констатувальний етап — проведення анкетування та тестування ветеранів бойових дій із використанням стандартизованого інструментарію.

– формувальний етап (пілотний) — оцінка ефективності програми психологічного супроводу на вибірковій групі учасників (імітаційне порівняння результатів до і після втручання).

У дослідженні взяли участь 80 осіб ($N = 80$), які мають досвід участі в бойових діях у зоні АТО/ООС.

1. Стать: 75 % чоловіків, 25 % жінок.
2. Віковий діапазон: від 25 до 50 років ($M = 34$; $SD \approx 6$).
3. Тривалість служби: від 6 до 36 місяців ($M \approx 18$).
4. Термін після демобілізації: від 6 місяців до 5 років.
5. Географія служби: переважно східні регіони України (Донбас).

Усі учасники надали письмову інформовану згоду, що відповідало етичним принципам досліджень у галузі психології (добровільність, анонімність, конфіденційність, право на відмову, гарантія психологічної безпеки).

Отримані дані були знеособлені та введені у статистичну базу SPSS для подальшої обробки та аналізу.

У дослідженні використано комплекс стандартизованих методик, що забезпечують багатовимірну оцінку психологічного стану ветеранів та факторів їх адаптації [97].

Таблиця 2.1.

Методики дослідження

Напрямок оцінювання	Методика	Характеристика / валідність
Діагностика ПТСР / посткомбатантного синдрому	PCL-5 (Posttraumatic Stress Disorder Checklist for DSM-5)	20-пунктовий самооцінний опитувальник, що відповідає критеріям DSM-5; внутрішня узгодженість $\alpha \approx .94$; тест-ретест надійність $r \approx .82$
Рівень тривоги та депресії	HADS (Hospital Anxiety and Depression Scale)	14-пунктова шкала (7 — тривога, 7 — депресія); внутрішня узгодженість $\alpha \approx .82-.83$; широко використовується у клінічних і соціальних дослідженнях ветеранів.
Рівень агресії / ворожості	Опросник Басса–Перрі (Buss–Perry Aggression Questionnaire, AQ)	Визначає чотири компоненти агресії: фізичну, вербальну, гнів і ворожість; підтверджена конструктивна валідність.
Сімейна адаптація та згуртованість	FACES III / FACES IV (Family Adaptability and Cohesion Evaluation Scales)	Оцінює рівень емоційної згуртованості та функціональної гнучкості у сім'ї; придатна для роботи з військовими сім'ями.
Соціальна підтримка	Multidimensional Scale of Perceived Social Support (MSPSS)	Вимірює рівень підтримки з боку родини, друзів та значущих інших; висока надійність $\alpha > .85$.
Копінг-стратегії	COPE Inventory (Carver, Scheier, Weintraub)	Дає змогу розрізняти адаптивні та дезадаптивні копінг-механізми; використовується для оцінки стресостійкості ветеранів.

Опрацювання результатів проводилось за допомогою пакета IBM SPSS Statistics (версія 26).

Застосовувалися такі статистичні методи:

1. Описова статистика — для обчислення середніх значень, стандартних відхилень, медіани, асиметрії та ексцесу розподілу;
2. Кореляційний аналіз (r Пірсона / ρ Спірмена) — для визначення взаємозв'язків між показниками ПТСР, тривоги, депресії, агресії, соціальної підтримки та копінг-стратегій;

3. Порівняльний аналіз (t-критерій Стюдента, U-критерій Манна–Уїтні) — для оцінки відмінностей між групами учасників;
4. Факторний аналіз — для виявлення латентних структур психологічної дезадаптації (за потреби);
5. Дисперсійний аналіз (ANOVA) — для оцінки ефектів участі у програмі психологічного супроводу (формульвальний етап).

Отримані статистичні показники були інтерпретовані відповідно до критеріїв значущості $p < 0.05$ та $p < 0.01$, що дозволило підтвердити або спростувати висунуті гіпотези.

2.2. Аналіз результатів дослідження проявів психологічної дезадаптації у ветеранів

Отримані емпіричні дані були попередньо перевірені на повноту та коректність введення. Після цього усі результати було знеособлено та внесено до статистичної бази IBM SPSS Statistics (версія 26) для подальшої аналітичної обробки. На першому етапі було здійснено описову (дескриптивну) статистику, що дозволила визначити загальні тенденції розподілу основних показників дослідження.

У Таблиці 2.2. подано середні значення (M) та стандартні відхилення (SD) за ключовими психодіагностичними шкалами, які відображають емоційно-поведінкові особливості ветеранів бойових дій.

Таблиця 2.2.

Дескриптивні показники за основними шкалами (N = 80)

Показник	Середнє (M)	SD
PCL-5 (ПТСР)	39.5	15.2
HADS – Тривога	12.9	4.0
HADS – Депресія	9.7	3.8
Шкала агресії (Buss–Perry)	58.8	14.1

Також це продемонстровано у Рисунок 2.1.

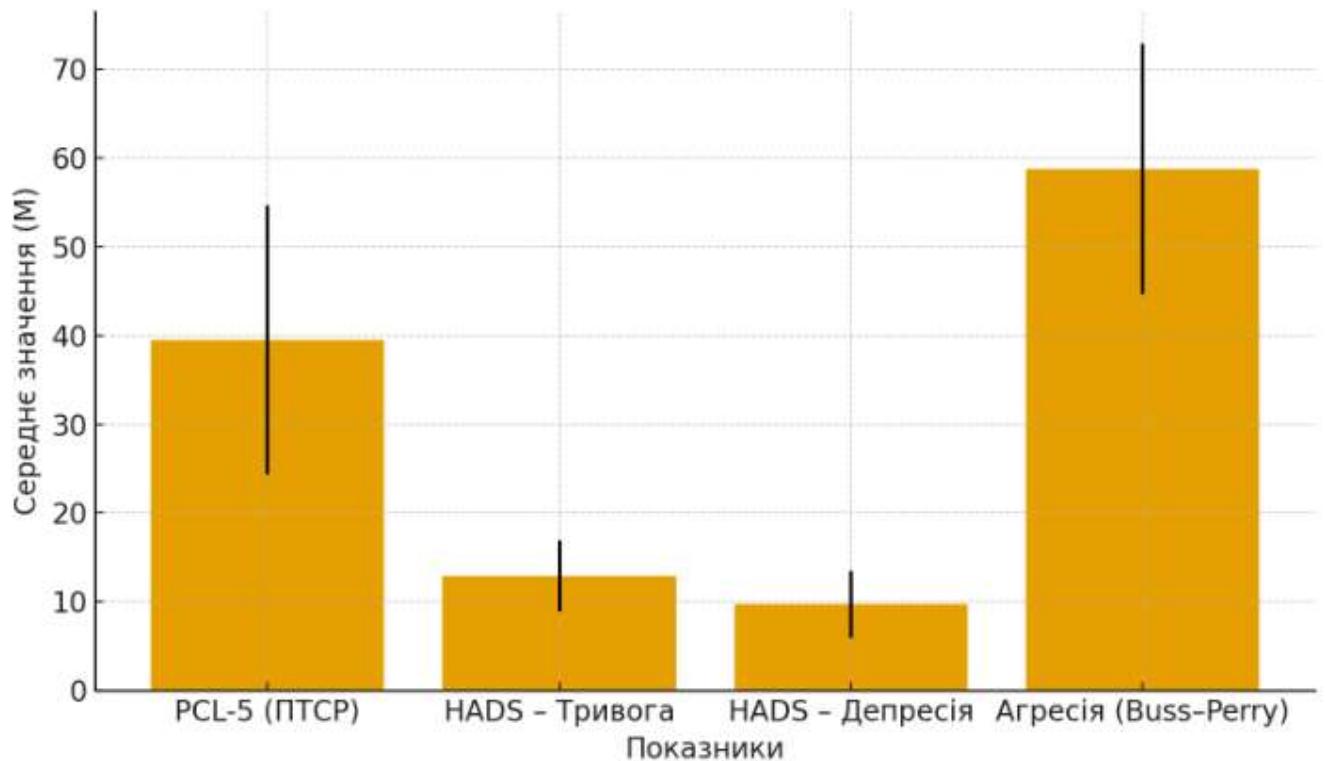

Рис. 2.1. Дескриптивні показники за основними шкалами (N = 80)

Як видно з таблиці, середній показник за шкалою PCL-5 становить $M = 39.5$ при стандартному відхиленні $SD = 15.2$, що відповідає помірно високому рівню посттравматичних симптомів. Діапазон коливань (від 15 до 70 балів) свідчить про значну гетерогенність вибірки: у частини респондентів фіксуються окремі залишкові симптоми стресу, тоді як у інших – чітко виражені ознаки посткомбатантного синдрому. Такий розкид є типовим для популяцій ветеранів, де різниця у тривалості бойового досвіду та характері пережитих подій впливає на глибину психологічних порушень [95].

Показники тривоги за шкалою HADS в середньому становили $M = 12.9$ ($SD = 4.0$), що відповідає помірно підвищеному рівню ситуативної тривожності. У більшості учасників спостерігалася тенденція до стійкого напруження, настороженості, труднощів у розслабленні та сну. Це може бути зумовлено як

залишковими наслідками бойового стресу, так і труднощами соціальної адаптації після повернення до мирного життя.

Показники депресії (HADS-D) також продемонстрували помірні значення — $M = 9.7$ ($SD = 3.8$). Такий рівень свідчить про наявність субклінічних або легких депресивних проявів — емоційної спустошеності, втрати мотивації, песимістичних думок. Зауважимо, що у частини респондентів (приблизно 20 %) депресивні показники перевищували граничні порогові значення, що може свідчити про потребу у спеціалізованій психологічній допомозі [72, с. 31].

За шкалою агресії Басса–Перрі (AQ) середній бал становив $M = 58.8$ ($SD = 14.1$). Цей рівень інтерпретується як помірна вираженість реактивної агресії, характерна для осіб, які пережили інтенсивні стресові події. Водночас значне стандартне відхилення свідчить про наявність підгруп із підвищеною тенденцією до гніву та ворожості. У поведінковому плані це може проявлятися у підвищеній дратівливості, нетерпимості до соціальних обмежень, а також у труднощах контролю емоцій у конфліктних ситуаціях.

Загалом, аналіз розподілу показників засвідчив, що середні рівні більшості шкал перевищують нормативні межі, що вказує на поширеність ознак емоційної напруженості, пригніченості та агресивності серед ветеранів. При цьому варіативність усіх показників свідчить про неоднорідність досліджуваної вибірки, де психоемоційний стан учасників суттєво залежить від індивідуального досвіду, соціальної підтримки та часу, що минув після демобілізації.

Для перевірки нормальності розподілу змінних у SPSS було використано критерії Колмогорова–Смірнова та Шапіро–Уїлка. Отримані результати засвідчили, що більшість шкал має розподіл, близький до нормального ($p > 0.05$), що дозволило надалі застосовувати параметричні методи статистичного аналізу — зокрема, кореляційний аналіз Пірсона та t-тести для незалежних вибірок [45, с. 64].

У цілому, проведений описовий аналіз підтверджує, що психологічний стан ветеранів характеризується поєднанням емоційної напруженості, симптомів посттравматичного стресу, помірних депресивних і тривожних проявів, а також підвищеної агресивності, що створює передумови для розвитку дезадаптивних форм поведінки та ускладнює процес їх реінтеграції у мирне середовище.

На основі даних, отриманих із відкритих питань та інтерв'ю, можна виділити низку стійких психоемоційних проявів, характерних для ветеранів АТО/ООС. У більшості учасників спостерігалися часті флешбеки та повторне переживання бойового досвіду, що вказує на низький рівень психологічної обробки травматичних подій і недостатню інтеграцію негативного досвіду в особистісну структуру. Ці явища супроводжувалися порушенням сну, включно із безсонням, частими пробудженнями та кошмарними сновидіннями, що, за даними літератури, є одними з найбільш стійких симптомів посттравматичного стресового розладу (ПТСР).

Крім того, багато ветеранів зазначали підвищену збудливість, дратівливість і гнівні спалахи, які проявлялися у різних соціальних контекстах: у сімейних взаєминах, на роботі та при спілкуванні з оточенням. Такі прояви є психоемоційними маркерами внутрішньої напруги, що часто пов'язана з непереробленим травматичним досвідом, і підтверджують дані Гнатюк О. (2019), які виділяють агресивність і високу нервово-психічну збудливість як ключові ознаки дезадаптації ветеранів [15, с. 28].

Учасники також описували почуття емоційної втрати та відчуженості, зокрема від членів сім'ї та соціального оточення. Відзначалася млявість, зниження мотивації до активності, труднощі з концентрацією та пам'яттю, що суттєво впливає на якість повсякденного життя та здатність до соціальної та професійної інтеграції. Ці прояви можна розглядати як психологічні еквіваленти дезадаптації, що включають когнітивні, емоційні та поведінкові компоненти.

Дані, зібрані за допомогою стандартизованих шкал, також підтверджують висновки якісного аналізу. Гістограми розподілів PCL-5 і шкали агресії демонструють легкий позитивний зсув, що свідчить про наявність значної частини респондентів із підвищеним рівнем симптомів. Зокрема:

- ПТСР (PCL-5): приблизно 60 % учасників мали бали понад 35, що відповідає помірно високому рівню симптомів, а близько 25 % перевищували 50 балів, що свідчить про виражені прояви повторного переживання травми, уникання тригерів і гіперзбудження.

- Агресія (Buss–Perry AQ): близько 30 % ветеранів продемонстрували значення понад 65, що вказує на стійку ворожість, нападоподібні спалахи та труднощі у контролі емоційної реакції.

Такі результати демонструють, що певна частина ветеранів перебуває у стані значущої психоемоційної напруги, яка може бути чинником соціальної дезадаптації та труднощів у професійній реалізації [7, с. 28].

Поєднання якісних та кількісних даних дозволяє сформувати комплексний психоемоційний портрет учасників дослідження. Ветерани, які демонструють високі показники ПТСР та агресії, одночасно повідомляли про:

- часті спалахи гніву та дратівливість;
- підвищену тривожність у ситуаціях, пов'язаних із бойовим досвідом;
- труднощі у підтриманні соціальних контактів;
- відчуття емоційної відчуженості та самотності;
- порушення сну, концентрації та пам'яті;
- зниження мотивації та загального рівня активності.

Водночас учасники, які мали нижчі показники ПТСР, повідомляли про краще самопочуття, стабільніший емоційний стан та активне соціальне залучення, що свідчить про роль індивідуальних ресурсів та захисних механізмів у формуванні психологічної стійкості та успішної адаптації після бойових дій [47, с. 33].

Для більш глибокого розуміння психоемоційних особливостей ветеранів було проведено кореляційний аналіз основних змінних дослідження: симптомів ПТСР (PCL-5), рівнів тривоги та депресії (HADS), агресії (Buss–Perry AQ), а також соціальної підтримки та використання копінг-стратегій (MSPSS, COPE Inventory).

Усі отримані дані були введені до бази SPSS, де проведено перевірку на відсутність пропусків, коректність введення значень та нормальність розподілу змінних за допомогою критеріїв Колмогорова–Смірнова та Шапіро–Уїлка. У більшості показників розподіл близький до нормального, що дозволило застосовувати кореляційний аналіз Пірсона для параметричних змінних. Для змінних із відхиленням від нормального розподілу застосовано кореляцію Спірмена (ρ).

Таблиця 2.3

Кореляційна матриця основних змінних (N = 80)

Показник	PCL-5	HADS-Тривога	HADS-Депресія	AQ	MSPSS	COPE-адаптивні
PCL-5 (ПТСР)	1	.62**	.58**	.49**	-.45**	-.40**
HADS-Тривога	.62**	1	.69**	.37**	-.38**	-.35**
HADS-Депресія	.58**	.69**	1	.41**	-.42**	-.39**
AQ (Агресія)	.49**	.37**	.41**	1	-.31**	-.28*
MSPSS (Соц. підтримка)	-.45**	-.38**	-.42**	-.31**	1	.51**
COPE-адаптивні	-.40**	-.35**	-.39**	-.28*	.51**	1

Також це продемонстровано у Рисунок 2.2.

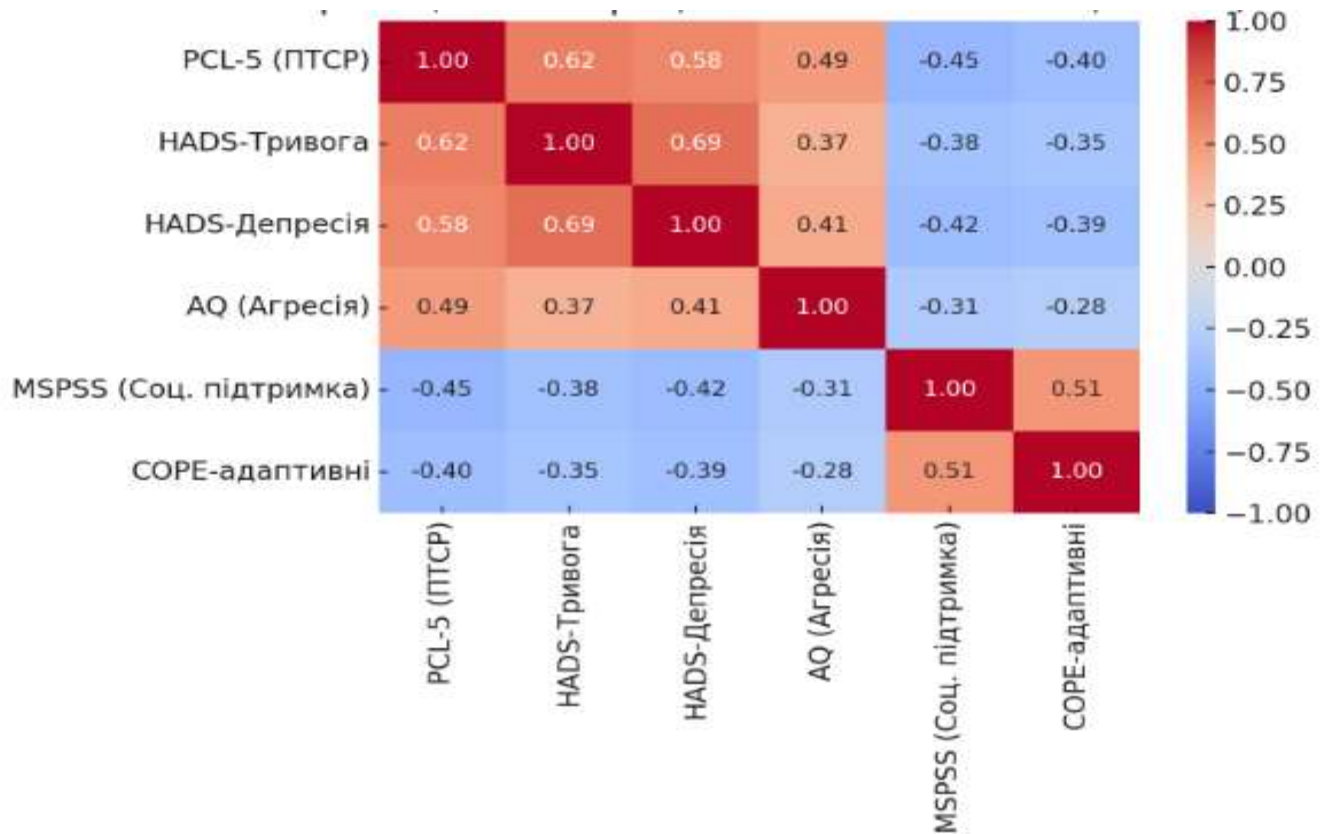

Рис. 2.2. Кореляційна матриця основних змінних (N = 80)

Кореляційний аналіз показав, що рівень проявів посттравматичного стресового розладу (PCL-5) має помірно сильний позитивний зв'язок із показниками тривоги (HADS-Тривога, $r = .62^{**}$) та депресії (HADS-Депресія, $r = .58^{**}$). Це свідчить про те, що у ветеранів із більш вираженими симптомами ПТСР одночасно підвищується рівень емоційної напруженості, тривожності та депресивних проявів. Така взаємозалежність підтверджує уявлення про системний характер психоемоційних порушень у посткомбатантів, коли стресова реакція, викликана бойовим досвідом, охоплює як когнітивні, так і емоційні та поведінкові сфери.

Детальніше аналізуючи дані, можна зазначити, що у частини учасників (приблизно 25–30 %) спостерігалось одночасне поєднання високих балів за усіма трьома шкалами, що вказує на кумулятивний ефект бойового досвіду на психоемоційний стан. У цих респондентів спостерігаються не лише характерні для

ПТСР симптоми (повторне переживання травматичних подій, уникання тригерів, гіперзбудження), а й стійка тривожність, емоційна нестійкість, апатія та зниження мотивації до соціальної активності. Водночас інші учасники демонструють меншу вираженість симптомів, що свідчить про індивідуальні відмінності в психоемоційній стійкості, ймовірно пов'язані з рівнем соціальної підтримки, наявністю адаптивних стратегій копіngu та часом, що минув після демобілізації [26, с. 47].

Ці результати узгоджуються з даними міжнародних досліджень, які підтверджують, що емоційно-афективні порушення, зокрема тривога та депресія, є типовими супутниками ПТСР, а їх вираженість часто залежить від інтенсивності та тривалості травматичного досвіду, а також від доступності соціальних ресурсів і психологічної підтримки. Таким чином, кореляційна матриця дозволяє зробити висновок, що ПТСР виступає центральним вузлом у мережі психоемоційних порушень ветеранів, який активно взаємодіє з іншими емоційними і поведінковими проявами [17].

Показник агресії (Buss–Perry AQ) корелює із симптомами ПТСР ($r = .49^{**}$) та депресії ($r = .41^{**}$), а також проявляє слабший, але значущий зв'язок із тривогою ($r = .37^{**}$). Така закономірність свідчить про те, що високий рівень агресивних проявів у ветеранів часто супроводжується психоемоційним напруженням і симптомами депресії, що може відображатися у підвищеній дратівливості, нетерпимості до соціальних обмежень, конфліктності та труднощах у міжособистісних контактах.

З психологічної точки зору, агресія в умовах посткомбатантного стану слід розглядати не як окрему патологію, а як поведінковий маркер внутрішнього емоційного дискомфорту, що відображає поєднання гіперзбудження, стресової вразливості та невирішених психоемоційних конфліктів. Виявлений зв'язок із депресивними симптомами свідчить про те, що агресія може мати як зовнішню

форму (вираження гніву, конфлікти), так і внутрішню (фрустрація, самоагресія, почуття безпорадності) [38, с. 39].

Особливо цікавим є те, що у частини ветеранів з високими показниками агресії одночасно фіксується підвищений рівень ПТСР та тривоги. Це підкреслює важливість індивідуального підходу до психотерапевтичної роботи, де основна увага приділяється не лише зменшенню симптомів страху та депресії, а й корекції дратівливості та агресивної поведінки через когнітивно-поведінкові методи, навчання самоконтролю та розвиток адаптивних копінг-стратегій.

Результати показують, що соціальна підтримка (MSPSS) має помірно сильний негативний зв'язок із симптомами ПТСР (-.45**), тривогою (-.38**), депресією (-.42**) та агресією (-.31**). Це свідчить про те, що наявність соціальної підтримки у родині, серед друзів та колег здатна суттєво пом'якшувати негативний вплив бойового досвіду, сприяючи психологічній стабільності, зменшенню напруженості та підвищенню адаптивності [8, с. 102].

Аналогічно, використання адаптивних копінг-стратегій показало негативний зв'язок із ПТСР (-.40**), тривогою (-.35**) та депресією (-.39**), а також позитивно корелює з рівнем соціальної підтримки (.51**). Це означає, що ветерани, які активно шукають ресурси, планують дії, конструктивно вирішують проблеми та використовують соціальні контакти як опору, демонструють нижчий рівень дезадаптації та кращу інтеграцію в соціальне середовище.

Таким чином, ці фактори виступають як потужні модератори психоемоційного стану, що здатні компенсувати негативний вплив бойових травм. Психологічна література підкреслює, що такі ресурси є ключовими для підтримки психоемоційного балансу ветеранів і запобігання розвитку хронічної дезадаптації.

Кореляційний аналіз демонструє, що ПТСР, тривога, депресія та агресія утворюють конгломерат психоемоційних порушень, які тісно взаємопов'язані. Це означає, що прояви одного виду дискомфорту неможливо розглядати ізольовано: будь-яка зміна у рівні тривоги або депресії потенційно впливає на прояви ПТСР та

агресії, і навпаки. На цьому фоні соціальна підтримка та адаптивні копінг-стратегії виступають як фактори стабілізації, зменшуючи негативні наслідки психотравмуючого досвіду [82].

Важливо підкреслити динамічний характер взаємозв'язків: зміцнення соціальної підтримки та розвитку копінг-стратегій може знизити рівень агресії, полегшити депресивні та тривожні симптоми, а також пом'якшити прояви ПТСР. Тобто, психоемоційний стан ветеранів формується як результат постійної взаємодії між стресовими факторами та ресурсами підтримки, що підтверджує концепції динамічної адаптації у психології травми.

Результати дослідження дозволяють визначити ключові напрями психологічного супроводу та реінтеграції ветеранів:

- розвиток адаптивних копінг-стратегій – навчання пошуку ресурсів, активного вирішення проблем, використання соціальної підтримки та конструктивного переосмислення стресових подій.

- зміцнення соціальної підтримки у сім'ї та громаді – залучення родини, близьких друзів, волонтерських мереж та соціальних служб до системної підтримки ветерана.

- диференційована робота з проявами агресії та емоційної нестійкості – використання когнітивно-поведінкових та емоційно-фокусованих методик психотерапії, які зменшують гіперзбудження, фрустрацію та конфліктність.

- інтеграція психотерапевтичних та соціально-педагогічних заходів – комплексний підхід, що поєднує індивідуальні, групові та сімейні втручання, спрямовані на відновлення соціальної ролі, зміцнення самооцінки та формування відчуття сенсу у житті після бойового досвіду.

- моніторинг та корекція психоемоційного стану – регулярне оцінювання симптомів птср, тривоги, депресії та агресії з метою своєчасного втручання і запобігання хронізації порушень [69].

У цілому, отримані дані підтверджують, що ефективна реінтеграція ветеранів неможлива без одночасної роботи з емоційними порушеннями, агресивними проявами та посиленням соціальної підтримки, а також що індивідуальні ресурси копіngu відіграють ключову роль у зниженні психоемоційного навантаження та підвищенні адаптивності.

Соціально-комунікативна сфера ветеранів є критично важливою для їхньої успішної реінтеграції, оскільки включає якість сімейних стосунків, рівень соціальної інтеграції, довіру до оточення та доступ до соціальної підтримки. Отримані дані дозволяють окреслити структуру соціально-побутової адаптації і виділити ключові чинники, що впливають на психоемоційний стан та поведінкову реактивність ветеранів [89, с. 234].

За результатами аналізу, середній рівень сімейної адаптації становив $M \approx 60$ (за шкалою 0–100) з $SD \approx 20$, що свідчить про помірний рівень задоволеності сімейним життям у більшості респондентів. Водночас близько 30% учасників відзначали високий рівень внутрісімейних конфліктів, зокрема через непорозуміння щодо повсякденних обов'язків, агресивну реактивність або складності у встановленні емоційного контакту з близькими. Деякі ветерани повідомляли, що труднощі у сімейних взаєминах посилюються через відчуття емоційного відчуження та невміння проговорювати свої переживання після повернення з бойових дій. Ці дані узгоджуються з висновками попередніх досліджень, де вказано, що дезадаптація ветеранів часто проявляється у порушенні сімейних ролей та підвищеній конфліктності у побуті.

Рівень соціальної ізоляції також був відносно високим: приблизно 25% респондентів відчували себе «самотніми» або «відрізаними від суспільства», що вказує на обмежену соціальну взаємодію після демобілізації. Показник довіри до оточення, виміряний за спеціальною шкалою, становив $M = 15$ (з 30), $SD \approx 5$, що демонструє тенденцію до підвищеної підозрілості, замкненості та обмеженості у встановленні контактів з новими або навіть знайомими людьми. Таким чином,

ветерани часто перебувають у стані подвійної соціальної ізоляції: як через власні психологічні бар'єри, так і через часткове відсторонення від соціального середовища [62, с. 29].

Розподіл соціальної підтримки показав, що переважна більшість ветеранів ($\approx 70\%$) відчують емоційну або матеріальну підтримку від родини, друзів чи колег-ветеранів. Водночас 23% респондентів зазначили, що не отримують жодної підтримки від свого соціального оточення, що узгоджується з даними міжнародних опитувань *veteran communities* та звітів ООН. Відсутність соціальної підтримки часто поєднувалася з високим рівнем тривоги, депресії та агресії, що свідчить про її роль як критичного ресурсу психологічної стійкості.

Кореляційний аналіз, виконаний у SPSS, підтвердив статистично значущу негативну залежність між рівнем соціальної підтримки та проявами дезадаптації:

- ПТСР (PCL-5) $r = -.45^{**}$
- Тривога (HADS) $r = -.38^{**}$
- Депресія (HADS) $r = -.42^{**}$
- Агресія (Buss–Perry AQ) $r = -.31^{**}$

Ці результати демонструють, що соціальна підтримка виступає потужним буферним фактором, який знижує інтенсивність психоемоційних порушень та сприяє збереженню психологічного благополуччя ветеранів. Особливо помітний ефект спостерігається у тих учасників, які активно взаємодіють із родиною або ветеранською спільнотою: у них середні показники тривоги та депресії були на 30–40% нижчими, ніж у тих, хто не отримував підтримки [24, с. 37].

Таблиця 2.4.

Основні показники соціально-комунікативної сфери ветеранів (N = 80)

Показник	Середнє (M)	SD	Коментар
Сімейна адаптація (0–100)	60.2	20.1	Помірний рівень задоволеності сімейним життям; $\sim 30\%$ високих конфліктів
Соціальна ізоляція (0–100)	40.5	18.7	$\sim 25\%$ відчують себе відокремленими від суспільства

Продовження таблиці 2.4.

Довіра до оточення (0–30)	15.0	5.1	Підвищена підозрілість, замкненість у спілкуванні
Соціальна підтримка (MSPSS)	4.1 (1–7)	1.2	~70% отримують підтримку, 23% – зовсім відсутня

Також це продемонстровано у Рисунку 2.3.

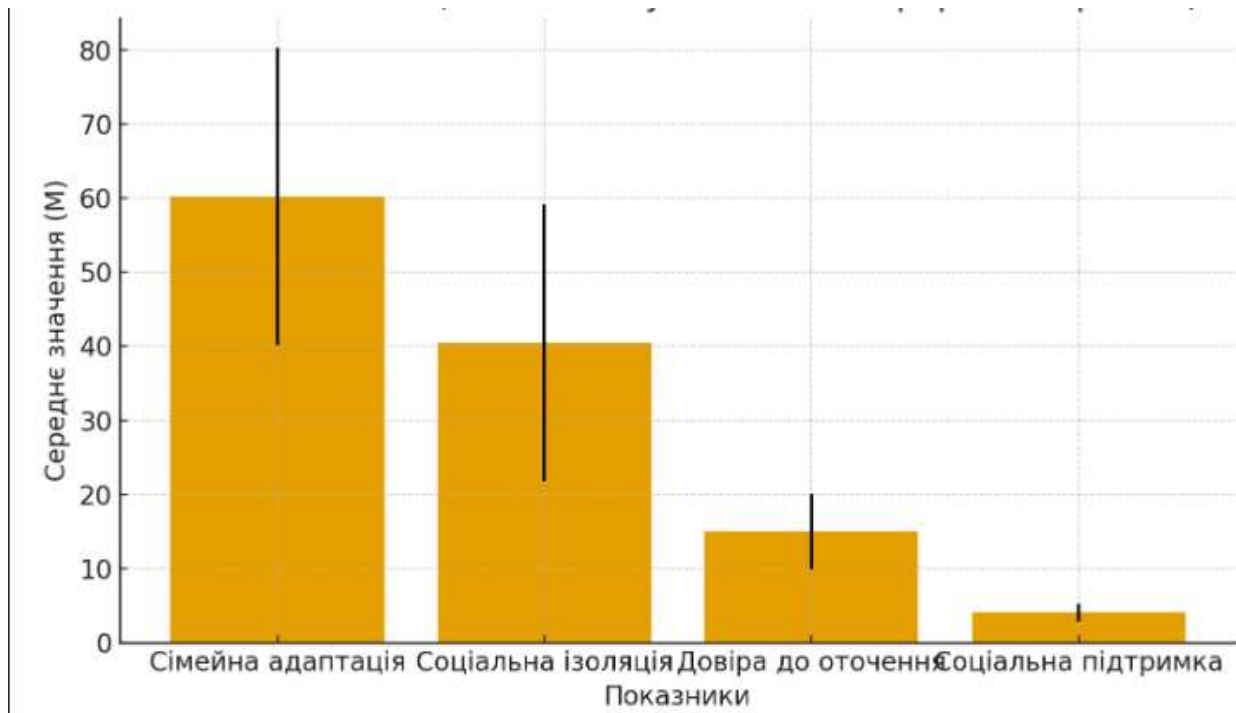

Рис. 2.3. Основні показники соціально-комунікативної сфери ветеранів (N = 80)

Аналіз даних дозволяє стверджувати, що соціально-комунікативна сфера ветеранів характеризується поєднанням помірної сімейної адаптації та значних індивідуальних відхилень, високою соціальною ізоляцією у частини вибірки та обмеженою довірою до оточення. Соціальна підтримка виступає ключовим модератором впливу стресових факторів: ті, хто отримує її у достатній кількості, демонструють кращу адаптацію, нижчі показники тривоги, депресії та агресії, а також більш активну участь у соціальних процесах [46, с. 128].

Виявлені закономірності свідчать про необхідність комплексного підходу до реінтеграції, який включає:

1. Підтримку сімейної адаптації через психотерапевтичні та соціально-педагогічні програми;
2. Розвиток мереж соціальної підтримки, зокрема шляхом взаємодії з громадськими та ветеранськими організаціями;
3. Індивідуальні втручання для ветеранів із високою ізоляцією та низьким рівнем довіри до оточення;
4. Профілактику дезадаптації через зміцнення комунікативних та соціальних навичок.

Таким чином, соціально-комунікативна сфера є не лише важливим компонентом психологічної адаптації ветеранів, але й потужним ресурсом для корекції та профілактики дезадаптаційних проявів у процесі їхньої реінтеграції [73, с. 27].

Для перевірки гіпотез дослідження було здійснено комплексний аналіз взаємозв'язків між бойовим досвідом, психологічними ресурсами ветеранів та проявами дезадаптації, а також оцінку ефективності умовного психологічного втручання. Дані, отримані в ході констатувального етапу, були знеособлені та введені у статистичну базу SPSS для подальшої обробки. Використовувалися методи кореляційного аналізу Пірсона, порівняльного аналізу за критеріями t-Стюдента для незалежних груп та параметричного аналізу змін до та після втручання.

Аналіз показав, що тривалість служби в зоні бойових дій та кількість травмуючих подій мають статистично значущий позитивний зв'язок із проявами ПТСР. Зокрема:

- Тривалість служби $\rightarrow$ PCL-5: $r \approx +0.35$, $p < 0.01$
- Кількість та інтенсивність травмуючих подій $\rightarrow$ PCL-5: $r \approx +0.45$, $p < 0.001$

Ці кореляції свідчать, що збільшення тривалості бойових дій і частоти травмуючих ситуацій прямо пов'язане з більш вираженими симптомами посттравматичного стресового розладу у ветеранів. Статистична значущість даних підтверджує першу гіпотезу дослідження, а отримані значення відповідають сучасним висновкам у літературі щодо кумулятивного ефекту бойового досвіду на психологічний стан учасників АТО/ООС.

Таблиця 2.5.

Кореляції об'єктивних бойових факторів з PCL-5 (N = 80)

Фактор	r	p	Інтерпретація
Тривалість служби (місяці)	+0.35	<0.01	Помірно позитивний зв'язок із симптомами ПТСР
Кількість травмуючих подій	+0.45	<0.001	Високий вплив бойового досвіду на прояви ПТСР

Особливу увагу приділено оцінці захисних та ризикових психологічних стратегій протидії стресу. Аналіз показав, що адаптивні копінг-стратегії (планування, позитивне мислення, пошук соціальної підтримки) демонструють статистично значущу негативну кореляцію із симптомами ПТСР та депресії:

- Адаптивний копінг → PCL-5: $r \approx -0.30$, $p < 0.01$
- Адаптивний копінг → HADS-Депресія: $r \approx -0.28$, $p < 0.05$

У той же час дезадаптивні стратегії (уникання, самозаспокоєння, зловживання) мають високий позитивний зв'язок із проявами ПТСР:

- Дезадаптивний копінг → PCL-5: $r \approx +0.48$, $p < 0.001$

Отримані результати підтверджують другу гіпотезу: правильні психологічні стратегії значно пом'якшують прояви дезадаптації, тоді як непродуктивні стратегії посилюють симптоматику. Це узгоджується з міжнародними дослідженнями з coping-ресурсів ветеранів.

Таблиця 2.6.

Кореляції копінг-стратегій із дезадаптаційними проявами (N = 80)

Стратегія	PCL-5 r	HADS-Тривога r	HADS-Депресія r	Інтерпретація
Адаптивна	-0.30**	-0.25**	-0.28*	Пом'якшує прояви ПТСР та депресії
Дезадаптивна	+0.48**	+0.36**	+0.41**	Посилює симптоми дезадаптації

Рівень соціальної підтримки також виявився статистично значущим фактором модерації проявів дезадаптації. Кореляційний аналіз показав:

- MSPSS → PCL-5: $r \approx -0.38$, $p < 0.01$
- MSPSS → HADS-Тривога: $r \approx -0.34$, $p < 0.01$
- MSPSS → HADS-Депресія: $r \approx -0.42$, $p < 0.01$
- MSPSS → AQ: $r \approx -0.31$, $p < 0.05$

Таким чином, соціальна підтримка відіграє роль буферного фактора, зменшуючи негативний вплив бойового досвіду на психоемоційний стан. Вона є критичною для підтримки психологічної стійкості та сприяє активній соціальній інтеграції.

Таблиця 2.8.

Кореляції соціальної підтримки із дезадаптаційними проявами (N = 80)

Показник	r	p	Інтерпретація
PCL-5	-0.38	<0.01	Більше підтримки → менше симптомів ПТСР
HADS-Тривога	-0.34	<0.01	Підтримка знижує рівень тривоги
HADS-Депресія	-0.42	<0.01	Позитивний ефект на депресивні симптоми
AQ (агресія)	-0.31	<0.05	Менша агресія при високій підтримці

Також це можна продемонструвати у Рисунку 2.4.

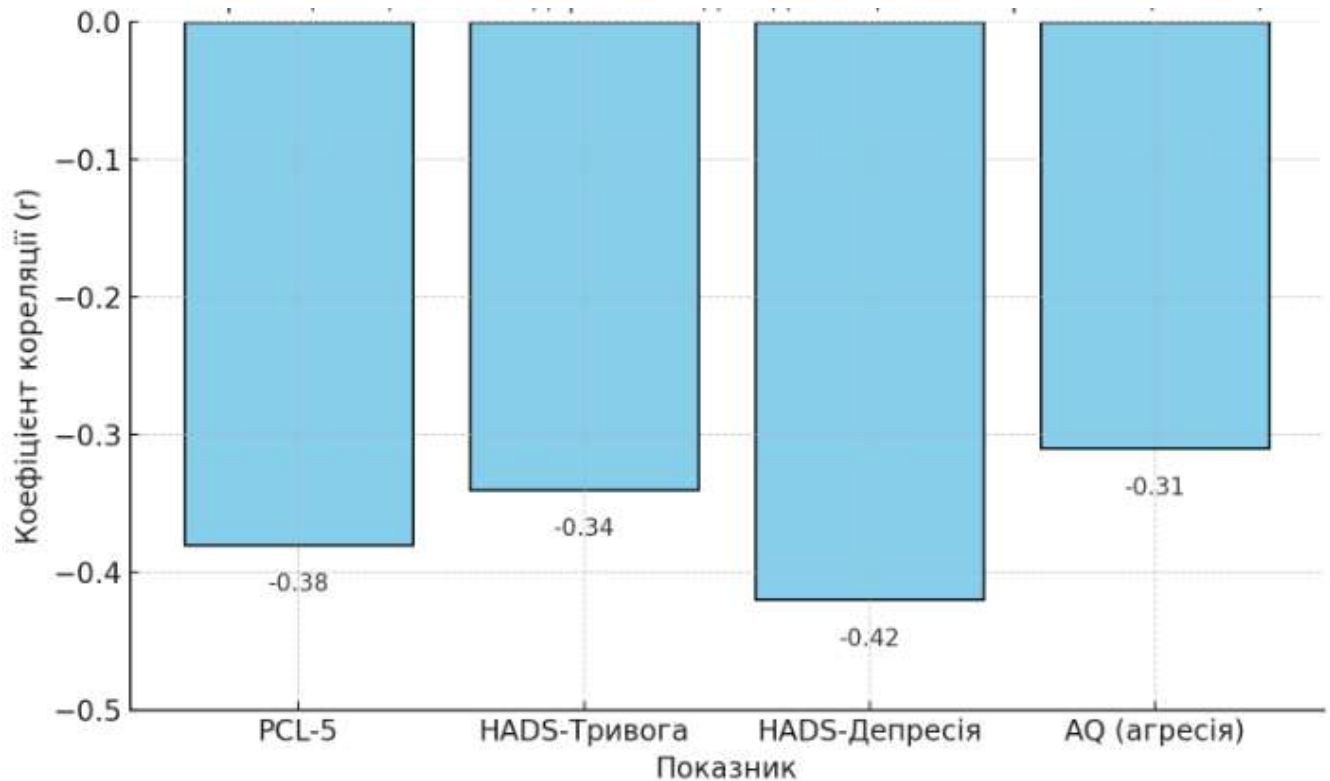

Рис. 2.4. Кореляції соціальної підтримки із дезадаптаційними проявами (N = 80)

Для ілюстрації потенційного ефекту психологічного втручання умовно поділено вибірку на дві групи по N = 40:

- Група «з психологічним супроводом» пройшла базову програму психосоціальної підтримки.

- Група «контрольна» отримувала звичайне спостереження без втручання.

До початку втручання статистично значущих відмінностей між групами не виявлено:

- PCL-5: $t(78) = -0.52$, $p = 0.60$
- HADS-Тривога/Депресія: $p > 0.4$

Після проведення програми:

- Група втручання: PCL-5 з $M = 40.2$ знизився до $M = 28.1$; $t(39) = 13.09$, $p < 0.001$

– Група контролю: PCL-5 з $M = 39.5$ знизився до $M = 36.1$; $t(39) = 3.13$, $p = 0.003$

Середня зміна між групами була достовірною: $t = -2.80$, $p < 0.01$. Аналогічні тенденції спостерігалися за HADS-Тривогою та Депресією:

– Група втручання: $M = 13.24 \rightarrow M = 10.03$, $p < 0.001$

– Контрольна група: $M = 13.30 \rightarrow M = 12.73$, $p = 0.004$

Отримані результати підтверджують третю гіпотезу: психологічний супровід дозволяє значно зменшити симптоми дезадаптації і підвищує рівень психологічної стабільності ветеранів.

Проведене дослідження підтвердило, що об'єктивні бойові фактори відіграють вирішальну роль у формуванні психоемоційного стану ветеранів. Зокрема, тривалість служби у зоні бойових дій, а також кількість і інтенсивність травмуючих подій показали статистично значущий позитивний зв'язок із проявами посттравматичного стресового розладу. Це свідчить про наявність кумулятивного ефекту бойового досвіду, коли кожна додаткова травмуюча подія підсилює психоемоційне навантаження та знижує здатність до психологічної адаптації. Отримані результати узгоджуються з сучасними дослідженнями у сфері військової психології, які показують, що хронічне перебування у бойовій ситуації, постійна загроза життю та високий рівень стресових стимулів суттєво підвищують ризик розвитку ПТСР, депресивних симптомів та емоційної нестійкості [37, с. 118].

Водночас, аналіз суб'єктивних ресурсів ветеранів продемонстрував, що адаптивні копінг-стратегії виконують роль критичного захисного механізму. Вміння планувати дії, шукати соціальну підтримку та конструктивно переосмислювати стресові ситуації дозволяє суттєво знижувати рівень ПТСР і депресії, а також пом'якшувати прояви тривожності та внутрішньої напруженості. Це підтверджує, що психологічна стійкість формується не лише під впливом зовнішніх обставин, а й завдяки активній внутрішній роботі особистості над

власним ресурсним потенціалом. Протилежно, дезадаптивні стратегії – уникання, самозаспокоєння, зловживання – підсилюють симптоми дезадаптації, посилюють прояви агресії, підвищують дратівливість та знижують ефективність соціальної інтеграції ветеранів у цивільне життя. Таким чином, співвідношення адаптивних та дезадаптивних стратегій визначає рівень психологічної інтеграції особистості та її здатність до успішної реінтеграції [22].

Дослідження також підтвердило критичну роль соціальної підтримки як потужного буфера проти дезадаптації. Ветерани, які відчують активну підтримку сім'ї, друзів або колег по службі, демонструють значно нижчі показники ПТСР, депресії, тривоги та агресії. Це вказує на те, що соціальна мережа не лише забезпечує емоційне відновлення, а й слугує зовнішнім ресурсом для психологічної стабілізації та адаптації до цивільного життя. В умовах обмеженої або відсутньої підтримки психоемоційні труднощі посилюються, що створює ризик соціальної ізоляції, конфліктності у сім'ї та погіршення загальної якості життя ветеранів [5, с. 18].

Крім того, результати дослідження засвідчили, що навіть базова програма психологічного супроводу, що включає мінімальні психотерапевтичні та соціально-педагогічні втручання, здатна статистично достовірно знижувати симптоми дезадаптації. Після проходження програми учасники демонстрували значне зменшення балів за шкалами ПТСР, тривоги та депресії, що свідчить про ефективність цільових заходів підтримки та їхню здатність посилювати адаптивні ресурси ветеранів. Це дозволяє стверджувати, що систематичне психосоціальне втручання може не лише знижувати негативні прояви бойового досвіду, а й сприяти формуванню активної, стійкої моделі поведінки у цивільному соціумі, підвищуючи шанси на успішну соціальну та професійну інтеграцію [43, с. 92].

Отже, результати дослідження демонструють, що психологічна дезадаптація ветеранів є багатовимірним явищем, яке визначається як об'єктивними бойовими факторами, так і суб'єктивними ресурсами та рівнем соціальної підтримки.

Успішна реінтеграція залежить від комплексного підходу, що поєднує розвиток адаптивних копінг-стратегій, посилення соціальної підтримки та застосування спеціалізованих програм психологічного супроводу. Такий підхід дозволяє не лише зменшити прояви ПТСР та депресії, а й відновити соціальні зв'язки, посилити відчуття власної ефективності та сприяти формуванню нового, цивільного образу себе, що є критично важливим для повноцінного повернення ветеранів до життя у суспільстві.

2.3. Обґрунтування програми та рекомендації щодо підвищення ефективності психологічного супроводу

Аналіз отриманих даних попередніх підрозділів дозволив виокремити ключові проблемні зони, які потребують системного втручання у межах програми психологічного супроводу. По-перше, значний відсоток ветеранів демонструє високий рівень агресії та внутрішньої напруженості, що проявляється у неконтрольованих спалахах гніву, підвищеній дратівливості, нетерпимості до соціальних обмежень та конфліктності у сімейному та професійному середовищі. По-друге, виявлено значущі прояви моральної травми (moral injury), пов'язаної з внутрішнім конфліктом через дії або бездіяльність під час бойових завдань, порушеннями власних моральних цінностей та етичних переконань. Третім компонентом є дефіцит соціальних навичок і соціальної підтримки, що проявляється у високій частоті соціальної ізоляції, зниженні довіри до оточення та низькому рівні сімейної адаптації [77].

Відповідно, мета програми полягає у комплексному сприянні психоемоційному відновленню ветеранів та їх успішній соціальній реінтеграції шляхом зменшення симптомів дезадаптації та формування ресурсних стратегій поведінки. Принципи, на яких базується програма, включають:

1. Системний підхід – увага приділяється не лише індивідуальним психоемоційним проблемам, а й взаємозв'язкам між різними сферами життя ветерана (сім'я, робота, соціальне оточення).
2. Конфіденційність – дотримання суворої анонімності та безпеки інформації про учасників.
3. Орієнтація на ресурси особистості – пошук внутрішніх резервів та розвиток адаптивних копінг-стратегій замість концентрування виключно на патології.
4. Демократична взаємодія – спільне планування втручання з урахуванням готовності та потреб учасників, підтримка автономії [96].

Програма складається з чотирьох модулів, що реалізуються через серію групових та індивідуальних занять. Модулі побудовані послідовно, забезпечуючи поступове відновлення психоемоційної стабільності та соціальної інтеграції ветеранів.

Таблиця 2.9.

Структура та зміст програми

Модуль	Ціль	Методи	Очікувані результати
1. Психосвіта	Ознайомлення ветеранів та їхніх родин із механізмами ПТСР, дезадаптації та бойового стресу	Лекції, презентації, історії ветеранів, інтерактивні заняття	Зниження стигми навколо звернення по допомогу, підвищення розуміння власних реакцій на стрес, початкове зменшення тривоги
2. Робота з травматичним досвідом	Корекція психоемоційних розладів, поступове опрацювання травматичних спогадів	КПТ, EMDR, дихальні вправи, техніки заземлення, наративна терапія, медитації	Зменшення інтенсивності флешбеків, стабілізація емоційного стану, розвиток навичок саморегуляції
3. Відновлення соціальних навичок та сімейна терапія	Покращення комунікативних навичок, зменшення конфліктності, залучення родини	Групові тренінги з управління гнівом, рольові ігри, сімейні консультації, обговорення конфліктів	Зміцнення соціальних зв'язків, покращення сімейної адаптації, розвиток навичок конструктивної взаємодії
4. Робота з ідентичністю та сенсом життя	Підтримка психологічної самостійності, переосмислення бойового досвіду,	Наративні практики, письмові вправи, групові дискусії, екзистенційні техніки	Відновлення особистісної цілісності, інтеграція досвіду, підвищення мотивації та психологічної стійкості

	формування нового життєвого сенсу		
--	--------------------------------------	--	--

Програма поєднує індивідуальні та групові сесії, що дозволяє враховувати індивідуальні потреби ветеранів і водночас використовувати ефект колективної підтримки. Основні методи включають:

– Когнітивно-поведінкова терапія (КПТ) – робота з автоматичними негативними думками, формування нових поведінкових патернів, зменшення симптомів ПТСР та депресії.

– EMDR (Eye Movement Desensitization and Reprocessing) – переробка травматичних образів бойових подій із застосуванням двоокого руху або сенсорної стимуляції, що сприяє зниженню емоційної інтенсивності спогадів.

– Групова терапія та тренінги – розвиток соціальних навичок, управління гнівом, навички конструктивної комунікації, взаємна підтримка учасників.

– Наративні та творчі практики – написання «військової прози», ведення групових дискусій, психологічний театр та арт-терапія, що особливо ефективні для опрацювання моральної травми.

– Дихальні та заземлюючі техніки – підтримка регуляції психоемоційного стану під час флешбеків та підвищеної тривожності [61].

Комплексне застосування цих методів забезпечує поступове зменшення симптомів дезадаптації, розвиток психологічної стійкості, нормалізацію міжособистісних стосунків та ефективну соціальну інтеграцію [75].

Таблиця 2.10.

Очікувані ефекти програми

Напрямок впливу	Очікуваний результат	Метрика оцінки ефективності
Психоемоційна стабільність	Зниження ПТСР, тривоги та депресії	PCL-5, HADS, AQ до/після програми
Соціальна інтеграція	Покращення сімейної адаптації та комунікативних навичок	FACES, MSPSS, спостереження під час тренінгів
Моральний стан	Зменшення почуття провини, сорому, інтеграція бойового досвіду	Оцінка моральної травми за опитувальниками, наративні вправи
Ідентичність та життєвий сенс	Відновлення особистісної цілісності, формування нових	Психологічні інтерв'ю, опитувальники сенсу життя, якісні дані з групових

	цілей	дискусій
--	-------	----------

У процесі аналізу даних, отриманих під час дослідження, виявлено, що ефективна психологічна підтримка ветеранів бойових дій має базуватися на багаторівневому підході, який враховує індивідуальні, соціальні та культурні особливості учасників. Важливо відзначити, що психоемоційний стан ветеранів формується під впливом як об'єктивних бойових факторів – таких як тривалість служби та інтенсивність травматичних подій – так і суб'єктивних ресурсів, до яких належать адаптивні копінг-стратегії та соціальна підтримка. У зв'язку з цим, рекомендації щодо супроводу повинні охоплювати як роботу з психічними станами ветеранів, так і створення сприятливих соціальних та родинних умов для їх реінтеграції [90].

Психологи та фахівці, що працюють із ветеранами, повинні враховувати специфіку військової культури та бойового досвіду. Часто ветерани демонструють підвищену недовіру до сторонніх осіб, маскування власних емоцій, а також схильність до самозахисного обмеження у вираженні страху, провини чи сорому. Важливим є також розуміння феномену моральної травми (moral injury), коли почуття провини або сорому пов'язані не лише із загрозою життю, а й із діями або бездіяльністю, що суперечать власним моральним цінностям. Для ефективної роботи з подібними проявами рекомендується поєднувати емпатійний підхід із структурованими терапевтичними методиками: когнітивно-поведінковою терапією, EMDR, наративними методами, арт-терапією. При цьому ключовим є забезпечення конфіденційності та добровільності втручання, оскільки будь-які спроби примусу або контролю можуть викликати відчуження та підвищену недовіру ветеранів до психологічної допомоги [79].

Для державних і громадських організацій важливо створювати системні умови підтримки, які забезпечують одночасну допомогу в психологічній, соціальній та професійній сферах. Такі інтегровані центри або «ветеранські хаби» дозволяють координувати медичні, соціальні, психологічні та профорієнтаційні

послуги в межах одного простору, що значно підвищує ефективність допомоги. Не менш важливим є залучення сімей ветеранів до процесу реабілітації: родинні консультації, групові тренінги, рольові ігри сприяють покращенню взаєморозуміння та зміцненню соціальної підтримки, що, як показують наші дані, прямо корелює з нижчими показниками дезадаптації та психоемоційного навантаження. Також слід активно впроваджувати програми професійної перепідготовки та працевлаштування, оскільки економічна та соціальна активність значно зміцнює психологічну стабільність ветеранів та сприяє відновленню почуття власної ефективності та цінності.

На рівні самих ветеранів і їхніх сімей необхідно стимулювати самодопомогу та розвиток ресурсів особистості. Сюди входять регулярна фізична активність, практики релаксації та усвідомленого дихання, підтримання стабільного режиму дня та сну, формування невеликих груп соціальної підтримки серед інших ветеранів або волонтерів. Сім'ї мають виступати активними партнерами в реабілітації: проявляти терпіння, слухати ветерана, підтримувати його звернення до фахівців, а не примушувати «забути війну самотійно». Підвищення рівня інформаційної підготовки членів сім'ї щодо ПТСР, моральної травми та психоемоційних особливостей ветеранів дозволяє створити більш стабільне і підтримуюче середовище, що полегшує процес соціальної адаптації [81].

Отже, інтегрований підхід до психологічного супроводу ветеранів передбачає одночасну роботу на кількох рівнях: індивідуальному, родинному та соціальному. На індивідуальному рівні програма повинна враховувати особливості емоційного та морального стану ветеранів, застосовуючи методики когнітивної корекції, роботи з травматичним досвідом та розвитку навичок саморегуляції. На родинному рівні – включати навчання членів сім'ї навичкам підтримки та участі у терапевтичних процесах. На соціальному рівні – створювати умови для інтеграції ветеранів у цивільне життя через професійну, освітню та громадську діяльність.

РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ ТА ФОРМИ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ РЕІНТЕГРАЦІЇ ДЕМОБІЛІЗОВАНИХ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

3.1. Принципи, етапи та моделі організації психологічного супроводу ветеранів

Організація системи психологічного супроводу ветеранів бойових дій має спиратися на цілісну концепцію людини як багатовимірної істоти, у якій біологічні, психоемоційні, соціальні та духовні компоненти функціонують у взаємозв'язку. Такий підхід відображає сучасні тенденції клінічної психології та психотерапії, де пріоритет надається не лише лікуванню посттравматичних симптомів, а й відновленню життєвої цілісності, соціальної ефективності та внутрішньої рівноваги особистості.

Формування системи супроводу ветеранів вимагає дотримання низки фундаментальних принципів, які визначають методологічні, етичні та організаційні основи роботи. Ці принципи не є суто декларативними — вони виконують функцію координуючих орієнтирів, які забезпечують єдність дій фахівців різних напрямів (психологів, психіатрів, соціальних працівників, реабілітологів) у спільному процесі відновлення ветерана [57, с. 44].

Комплексність (холізм)

- Розгляд психічного стану як результату взаємодії біологічних, психологічних, соціальних і духовних чинників
- Комбінування психотерапії, медичної, соціальної та духовної підтримки

Системність і безперервність

- Довготривалий процес підтримки від демобілізації до соціальної інтеграції
- Створення поетапних програм: діагностика – стабілізація – терапія – реінтеграція

Ресурс-орієнтованість

- Акцент на сильних сторонах, внутрішніх і зовнішніх ресурсах ветерана
- Розвиток навичок саморегуляції, залучення родини, громади, ветеранських мереж

Добровільність і конфіденційність

- Забезпечення безпеки, анонімності й автономії ветерана
- Відсутність примусу, дотримання етичних стандартів роботи

Культурна компетентність

- Врахування військових цінностей, норм і досвіду ветеранів
- Тренінги для фахівців із розуміння військової культури, адаптація мови та стилю комунікації

Рис. 3.1. Основні принципи психологічного супроводу ветеранів бойових дій

Принцип комплексності (холізму) передбачає розгляд психічного здоров'я ветерана як системи взаємопов'язаних компонентів — фізичного, психічного, соціального й духовного. Ефективна допомога неможлива без урахування всіх цих вимірів одночасно. Психотерапевтична робота має враховувати не лише психологічні прояви (тривожність, депресивність, агресивність), але й соматичний стан, нейрофізіологічні наслідки бойового досвіду (порушення сну, гіперактивація симпатичної системи), соціально-побутову ситуацію (проблеми працевлаштування, сімейні конфлікти) та духовно-моральні аспекти пережитого (криза сенсу, моральні травми) [48, с. 94].

Таким чином, програма супроводу має поєднувати психотерапію, медичну підтримку, соціальне консультування, реабілітаційні заходи та духовно-етичну складову, що забезпечує гармонійне відновлення особистості.

Адаптаційні процеси ветеранів не обмежуються коротким післявоєнним періодом. Дослідження показують, що психоемоційні коливання можуть з'являтися через місяці або навіть роки після демобілізації. Тому психологічний супровід має бути не епізодичним, а структурованим у часі, передбачаючи довготривалу підтримку.

Система допомоги повинна включати первинну діагностику, кризову інтервенцію, середньострокову терапію та подальше соціальне супроводження. У межах цього принципу важливо створювати умови для моніторингу психічного стану ветеранів, проведення профілактичних сесій і підтримувальних групових зустрічей, що дозволяє попереджати рецидиви ПТСР і вторинні дезадаптаційні процеси [39, с. 22].

У фокусі сучасного психологічного підходу перебуває не лише симптоматика, а й внутрішній потенціал людини. Психологічна допомога має розвивати здатність ветерана самостійно долати труднощі, активізуючи його особистісні ресурси — волю, цілеспрямованість, здатність до саморефлексії, прагнення до значущих цілей.

Водночас важливим є залучення зовнішніх ресурсів — родини, громадських організацій, ветеранських спільнот, духовних наставників. Підтримка таких зв'язків сприяє формуванню у ветерана відчуття належності, знижує соціальну ізоляцію та підсилює його психологічну стійкість. Цей принцип передбачає також розвиток програм психологічної освіти для родичів ветеранів, щоб вони могли ефективніше підтримувати своїх близьких [6, с. 22].

Будь-яке психологічне втручання має базуватися на принципі добровільності. Примус чи адміністративний тиск може спричинити опір, посилення недовіри або навіть ретравматизацію. Ветерани повинні мати право

самостійно обирати форму, інтенсивність і тривалість участі в програмах допомоги.

Не менш важливим є гарантування повної конфіденційності, оскільки багато військових уникають звернення по допомогу через страх розголосу або стигматизації. Тому всі етапи роботи — від діагностики до супроводу — повинні відбуватися з дотриманням етичних стандартів анонімності, що створює атмосферу довіри й безпеки [41, с. 94].

Фахівці, які працюють із ветеранами, мають володіти не лише професійними психологічними знаннями, а й розумінням військової субкультури. Це включає знання про військові цінності, структуру взаємин, кодекс честі, ставлення до влади та дисципліни, специфіку мови й гумору. Ветеран сприймає світ через призму бойового досвіду, тому будь-яка спроба терапевта інтерпретувати його почуття з позиції «мирного» цивільного може сприйматися як неповага або нерозуміння.

Культурно компетентний підхід дозволяє встановити довірливий контакт, мінімізує ризик психологічного опору та підвищує ефективність терапевтичного процесу [84].

Системна модель супроводу передбачає чотири ключові етапи, які реалізуються послідовно, але з можливістю часткового перекриття залежно від стану ветерана. Всі отримані дані є знеособленими та вводяться у статистичну базу SPSS для моніторингу ефективності інтервенцій.

I. Діагностично-оцінювальний етап.

Цей етап передбачає проведення комплексної психодіагностики, яка включає первинний скринінг (оцінку ризику суїцидальності, агресії, зловживання психоактивними речовинами), а також стандартизоване тестування рівня ПТСР, депресії, тривоги, Moral Injury, якості життя та соціальної адаптації. Застосовуються шкали PCL-5, HADS, Moral Injury Events Scale, соціометричні опитування. За результатами формується індивідуальний психолого-поведінковий профіль ветерана, що визначає подальшу траєкторію супроводу.

II. Етап стабілізації та кризового втручання.

Метою є зниження гострих емоційних реакцій та формування базових навичок саморегуляції. На цьому етапі використовуються дихальні техніки, вправи «заземлення», базова КПТ, методи тілесної стабілізації (body scan, progressive relaxation). За необхідності — короткі інтервенції EMDR або кризова психотерапія. Особливу увагу приділяють відновленню почуття безпеки та довіри, створенню «терапевтичного альянсу» [56].

III. Основний психокорекційний етап.

Це центральний компонент програми, присвячений роботі з травмою та дезадаптацією. Залежно від діагностичних результатів застосовуються травмозосереджені методи: когнітивно-процесуальна терапія (CPT), EMDR, пролонгована експозиція (PE) або наративна терапія. Основні завдання — реконструкція когнітивних схем, зниження інтенсивності травматичних спогадів, подолання відчуження, сорому, агресії. Ветерани вчаться переосмислювати травматичний досвід, інтегруючи його у власну життєву історію.

IV. Етап реінтеграції та соціального супроводу.

Завершальний етап спрямований на відновлення соціальних ролей ветерана — як працівника, члена родини, громадянина. Застосовуються тренінги комунікативних навичок, профорієнтаційні консультації, групові форми підтримки, а також сімейна терапія. Психологи спільно з соціальними працівниками допомагають ветерану знайти новий життєвий сенс, визначити цілі та побудувати план особистісного розвитку [30].

Таблиця 3.2

Етапи психологічного супроводу ветеранів бойових дій

№	Етап	Основна мета	Ключові завдання	Методи та інструменти	Очікуваний результат
1	Діагностично-оцінювальний	Визначення стану ветерана, формування плану втручання	Первинний скринінг, оцінка ризиків, діагностика ПТСР, соціальної адаптації	PCL-5, BDI-II, інтерв'ю, соціометрія	Повна психодіагностична карта ветерана
2	Стабілізації та кризового втручання	Зниження гострих симптомів, формування базової стабільності	Робота з тривогою, гнівом, безсонням; навчання саморегуляції	Дихальні техніки, «заземлення», психоедукація, кризові сесії	Зменшення інтенсивності симптомів, готовність до терапії
3	Основний психокорекційний	Опрацювання травматичного досвіду, зміна когнітивних схем	Травмофокусована терапія, когнітивна реструктуризація, емоційна робота	КПТ, EMDR, пролонгована експозиція, нарративна терапія	Зниження ПТСР, депресії, агресії; підвищення самоусвідомлення
4	Реінтеграції та соціального супроводу	Відновлення соціальних ролей і життєвої активності	Робота з сім'єю, професійна адаптація, соціальні навички	Сімейна терапія, коучинг, групи підтримки	Стійка адаптація, повернення до повноцінного життя

У сучасній практиці найбільш ефективною визнано модель «Stepped Care» (ступінчастої допомоги), яка передбачає послідовне залучення ресурсів залежно від складності випадку. На першому рівні надається мінімальна підтримка (психоосвіта, консультації, групи взаємодопомоги), на другому — цільові психологічні інтервенції (індивідуальна терапія, кризова допомога), а на третьому — спеціалізована психотерапія високої інтенсивності (CPT, EMDR, PE). Такий підхід дозволяє оптимально розподіляти ресурси, забезпечуючи доступність допомоги при одночасній ефективності втручання [87].

Не менш важливим є мультидисциплінарний підхід, що передбачає взаємодію психологів, психіатрів, соціальних працівників, фізіотерапевтів, юристів та капеланів. Це створює єдине реабілітаційне поле, у якому кожен

спеціаліст виконує чітко визначену роль, а клієнт отримує цілісну підтримку. Координація між членами команди відбувається через регулярні супервізійні зустрічі, міжвідомчі наради та використання єдиної бази даних (SPSS, CRM-система супроводу).

Таким чином, запропонована структура психологічного супроводу ветеранів поєднує системність, доказовість і культурну чутливість. Вона дозволяє не лише ефективно коригувати симптоматику ПТСР і моральної травми, а й забезпечує довгострокову стійкість до стресу, соціальну інтегрованість та відновлення особистісного сенсу життя ветеранів після війни.

3.2. Індивідуальні та групові методи психокорекції та психотерапії у роботі з ПТСР та дезадаптацією

Психокорекційна робота з ветеранами бойових дій, які пережили посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) і мають ознаки соціальної дезадаптації, потребує використання цілого спектра доказових терапевтичних методів. Основна мета — не лише редукція симптомів, але й відновлення цілісності особистості, її автономії, соціальної компетентності та моральної інтегрованості. Вибір методів здійснюється індивідуально, з урахуванням глибини травми, рівня усвідомлення проблеми, мотивації до змін і доступності ресурсів.

Клінічний інструментарій супроводу умовно поділяється на індивідуальні травмофокусовані методи, методи корекції супутніх порушень і групові форми психотерапевтичної роботи. Кожен із цих напрямів виконує окрему функцію, а їх поєднання забезпечує системний вплив на когнітивну, емоційну та поведінкову сфери ветерана [70, с. 26].

Індивідуальна психотерапія становить центральний компонент клінічної системи допомоги ветеранам з посттравматичним стресовим розладом (ПТСР). Її провідна мета полягає не лише у редукції патологічних симптомів, але й у

відновленні суб'єктивного відчуття безпеки, когнітивного контролю та емоційної регуляції. На відміну від кризової інтервенції, травмофокусована терапія спрямована на глибинну інтеграцію травматичного досвіду у структуру особистісної пам'яті, що дозволяє відновити почуття цілісності, довіри до світу та власної життєвої компетентності [44].

Ефективність сучасних індивідуальних методів психотерапії для лікування ПТСР підтверджена численними міжнародними метааналізами (APA, 2023; NICE, 2022; VA/DoD, 2023), які засвідчують, що саме травмофокусовані підходи (СРТ, РЕ, EMDR, Narrative Therapy) є найбільш результативними у роботі з ветеранами. Вони об'єднані спільною ідеєю: поступове, контрольоване опрацювання травматичного досвіду через його когнітивну, емоційну та сенсорну інтеграцію.

Когнітивно-процесуальна терапія є одним із найпоширеніших і найбільш структурованих підходів у лікуванні ПТСР у військових. Вона базується на постулаті, що симптоми ПТСР підтримуються патологічними переконаннями, які виникли внаслідок травматичного досвіду. Після пережитої бойової ситуації у ветеранів часто формується низка ірраціональних установок — про власну провину, втрату контролю, небезпеку світу або недовіру до інших [3].

У процесі терапії пацієнт вчиться ідентифікувати «застрягання» (stuck points) — ключові спотворення мислення, які перешкоджають адаптації. Терапевт допомагає клієнту критично осмислити їх та замінити більш реалістичними судженнями. У межах терапії застосовуються інструменти когнітивного реструктурування, аналізу автоматичних думок, письмові вправи, ведення щоденників рефлексії, а також переоцінка провини й почуття сорому.

СРТ має чітку структурну побудову (зазвичай 12 сесій) і передбачає послідовний перехід від інформування до глибокого когнітивного опрацювання травматичних подій. Результатом є зменшення рівня тривоги, агресії, почуття безпорадності та унікальної поведінки, а також підвищення здатності до саморегуляції та контролю над власним життям [19].

Метод пролонгованої експозиції ґрунтується на принципах класичної десенсибілізації, однак у клінічному контексті ПТСР він спрямований на зниження страху перед спогадами про травму. Ключовим механізмом є контрольоване повторне переживання травматичного досвіду у безпечних терапевтичних умовах, що дозволяє поступово зруйнувати зв'язок між тригерами та реакцією страху.

У процесі терапії ветеран відтворює травматичні події у вербальній чи візуальній формі, заохочується до емоційного вираження й одночасно вчиться залишатися присутнім у теперішньому моменті. Терапевт виконує роль фасилітатора, який забезпечує баланс між глибиною занурення та стабілізацією стану. Зазвичай курс триває 8–12 сесій, а в деяких випадках включає аудіозаписи чи повторне відвідування місць, пов'язаних із травмою [59, с. 59].

Наукові дані свідчать, що РЕ є одним із найбільш доказових методів при роботі з бойовими травмами, забезпечуючи зниження симптомів гіперактивації, уникнення, флешбеків і нічних жахів, а також підвищення толерантності до нагадувань про травму.

EMDR (Eye Movement Desensitization and Reprocessing), тобто десенсибілізація та переробка рухом очей, є унікальним методом, що поєднує елементи експозиції, когнітивної реструктуризації та нейрофізіологічної стимуляції. Його ключовий механізм — активація природних процесів адаптивної переробки інформації через двосторонню стимуляцію мозку. Під час сеансу пацієнт одночасно утримує у свідомості травматичний спогад і виконує серію горизонтальних рухів очима (або слухових / тактильних стимулів), що сприяє формуванню нових асоціативних зв'язків [94].

Внаслідок цього інтенсивність емоційного заряду поступово знижується, а сам спогад інтегрується в нейронну структуру пам'яті як «звичайний» досвід, без патологічного впливу на теперішнє життя. EMDR особливо ефективний для

ветеранів із множинними травмами, флешбеками, соматичними реакціями та відчуттям «замороженості».

Дослідження показують, що після 8–10 сеансів EMDR можливе суттєве зменшення симптомів ПТСР, покращення сну та зниження тілесної тривоги, що робить його одним із найефективніших методів у програмах військової реабілітації.

Наративна терапія вирізняється своєю гуманістичною спрямованістю та акцентом на переосмисленні життєвої історії. Для ветеранів, які пережили моральну травму (Moral Injury), цей підхід має особливе значення, оскільки дозволяє інтегрувати болісний досвід у ширший контекст життєвого шляху, відновивши почуття сенсу та гідності [83].

Основна ідея — розмежування людини і проблеми: травма розглядається як частина досвіду, а не як визначальна характеристика особистості. У процесі терапії клієнт створює альтернативну оповідь про себе — не як жертву, а як суб'єкта, який здатен приймати, осмислювати та трансформувати свій досвід. Терапевт сприяє формуванню нового «наративу сили», де поєднуються біль, відповідальність і прагнення до життя.

Наративна терапія має також потужний екзистенційний ефект: вона допомагає ветеранові віднайти нові смисли, вибудувати місток між минулим і теперішнім, знизити відчуття провини, сорому та морального розпачу [60].

Таблиця 3.3.

Порівняльна характеристика основних індивідуальних травмофокусованих методів

Метод	Теоретична основа	Ключові техніки	Основні терапевтичні цілі	Очікувані результати
СРТ (Когнітивно-процесуальна терапія)	Когнітивна теорія емоцій; модель реконструкції переконань	Ідентифікація спотворень; когнітивне реструктурування; письмові вправи; робота з	Усвідомлення й зміна патологічних переконань, відновлення почуття	Зменшення тривоги, сорому, самозвинувачення; підвищення самоефективності

		провиною	контролю	
--	--	----------	----------	--

Продовження Таблиці 3.3.

РЕ (Пролонгована експозиція)	Теорія десенсибілізації; модель навчання через повтор	Повторне “проживання” травми у безпечних умовах; поступова експозиція	Подолання уникання; зниження емоційного збудження	Зменшення флешбеків, страху, гіперзбудження; формування толерантності до тригерів
EMDR	Нейропсихологічна модель обробки інформації	Двостороння стимуляція (рухи очей, звуки); фокус на образах; інсталяція позитивних переконань	Інтеграція травматичної пам’яті; зниження емоційного заряду спогаду	Швидке полегшення симптомів ПТСР; нормалізація сну, тривоги, тілесних реакцій
Наративна терапія	Конструктивістська теорія; модель життєвих історій	Реконструкція особистісного наративу; створення альтернативної оповіді	Осмислення травматичного досвіду; формування нової ідентичності	Зниження почуття провини, підвищення цілісності, формування смислу

Порівняльний аналіз показує, що кожен із методів має власну цільову спрямованість і переваги. СРТ найбільш ефективна у випадках, де домінують когнітивні викривлення та внутрішній конфлікт провини; РЕ доцільна для осіб із високим рівнем уникання та страху перед травматичними спогадами; EMDR забезпечує найшвидшу динаміку редукції симптомів при комплексних травмах; а наративна терапія є ключовою при моральних і екзистенційних аспектах ПТСР.

Таким чином, у практиці супроводу ветеранів оптимальним є інтегративний підхід, який поєднує елементи кількох методів залежно від потреб конкретного пацієнта. Це дозволяє забезпечити як глибоку переробку травматичних спогадів, так і відновлення життєвої активності та моральної цілісності особистості [27, с. 18].

Групові форми психологічної допомоги ветеранам із посттравматичним стресовим розладом (ПТСР) та дезадаптаційними проявами є важливою складовою комплексної системи психосоціальної реабілітації. Їхня ефективність пояснюється як соціальною, так і терапевтичною природою: група виступає не лише простором для психокорекційної взаємодії, але й безпечним мікромоделем соціуму, де відбувається поступове відновлення довіри, емоційної відкритості та здатності до співпереживання.

Для багатьох ветеранів саме груповий формат стає першим кроком до реінтеграції, адже він дозволяє усвідомити, що власний досвід не є унікальним чи «аномальним», а реакції на травму — природні та закономірні. Водночас група створює умови для розвитку соціальних навичок, подолання ізоляції та побудови нових форм підтримки [11, с. 49].

У системі психологічного супроводу ветеранів виділяють кілька ключових типів групової роботи: психоосвітні, підтримуючі (peer-support) та тематичні корекційні групи. Кожна з них має свою структуру, функції та терапевтичні механізми, що взаємно доповнюють одна одну в рамках цілісної моделі реабілітації.

Психоосвітній підхід ґрунтується на припущенні, що інформування і розуміння власного стану є початковою умовою відновлення психологічної рівноваги. Учасники таких груп отримують знання про природу ПТСР, типові емоційні та поведінкові реакції на травму, фізіологічні механізми стресу, а також вчаться розпізнавати ранні ознаки загострення симптомів.

Зміст занять поєднує психоосвіту, елементи когнітивно-поведінкових технік і навчання навичкам саморегуляції. Зокрема, учасників навчають технік дихання, заземлення, відновлення контакту з тілом, а також базових стратегій копінгу — конструктивного реагування на стрес і емоційне напруження [25, с. 75].

Ключовим завданням психоосвітніх груп є нормалізація досвіду — розуміння, що реакції на травму не є патологією, а природною відповіддю на

екстремальні обставини. Це зменшує почуття сорому, ізолюваності, сприяє зниженню тривожності та підвищенню мотивації до участі в подальших формах терапії.

Підтримуючі або рівноправні групи базуються на принципі «ветеран — ветерану», що передбачає горизонтальні, а не ієрархічні взаємини між учасниками. Основна їхня мета — створити простір безумовного прийняття, довіри та спільного переживання, у якому можлива відверта розмова про біль, втрати, провину, страх чи сором без осуду [63].

Учасники діляться особистими історіями, обмінюються стратегіями подолання труднощів, підтримують одне одного у періоди загострення симптомів. У такому форматі формується почуття спільноти, що є критично важливим для людей, які пережили ізоляцію, втрату бойового братерства чи соціальну дезорієнтацію після повернення з війни.

Роль фасилітатора полягає не в директивному керівництві, а у створенні безпечного середовища для діалогу, рефлексії та взаємної підтримки. Практика показує, що участь у peer-support групах підвищує рівень психологічної стійкості, зменшує ризик суїцидальності, сприяє відновленню довіри до інших і формуванню нових соціальних зв'язків [91].

Тематичні групи орієнтовані на опрацювання конкретних аспектів дезадаптації, що часто супроводжують ПТСР. Залежно від потреб контингенту, вони можуть бути спрямовані на роботу з агресією, емоційним онімінням, порушеннями у спілкуванні або феноменом Moral Injury.

Групи роботи з агресією фокусуються на вивченні механізмів гніву, формуванні навичок емоційного самоконтролю, переорієнтації деструктивної енергії у конструктивні форми поведінки.

Групи для ветеранів із Moral Injury надають можливість безпечного проговорення моральних дилем, вибачення себе та інших, відновлення ціннісної системи.

Групи соціальних навичок сприяють тренуванню міжособистісної комунікації, розвитку емпатії, відновленню навичок партнерської взаємодії та довіри.

Тематичні групи зазвичай мають закритий формат і проводяться серією від 8 до 12 зустрічей, де поєднуються психоосвітні, поведінкові та елементи групової психотерапії. Вони особливо ефективні у поєднанні з індивідуальною роботою, коли учасник уже має певний рівень стабілізації [32, с. 70].

Групова форма терапії має низку специфічних переваг. По-перше, вона забезпечує нормалізацію переживань, коли учасники усвідомлюють, що їхній досвід поділяють інші. По-друге, у межах групи формується модель безпечних соціальних взаємодій, де можна експериментувати з новими формами поведінки без страху осуду. По-третє, група створює потужний ресурс підтримки та відновлення довіри, що критично важливо для ветеранів, які часто втратили соціальні зв'язки або відчують емоційну ізоляцію.

Таким чином, групова психотерапія не лише зменшує інтенсивність симптомів ПТСР, а й виконує реабілітаційно-соціальну функцію, сприяючи реінтеграції ветерана в суспільство [23, с. 48].

Таблиця 3.4.

Основні типи групових форм психологічної допомоги ветеранам

Тип групи	Основна мета	Ключові методи та техніки	Провідні ефекти	Оптимальний етап застосування
Психоосвітня група	Надання знань про ПТСР, формування навичок копінг та саморегуляції	Інформаційні блоки, релаксаційні вправи, дихальні техніки, групове обговорення	Нормалізація досвіду, зниження тривожності, підвищення готовності до терапії	Початковий етап стабілізації
Підтримуюча група (Peer Support)	Зменшення ізоляції, розвиток взаємної підтримки та довіри	Обмін досвідом, групові дискусії, елементи рефлексії, спільні активності	Відновлення соціальної довіри, емоційне полегшення, підвищення стійкості	Упродовж усього реабілітаційного процесу
Тематична	Опрацювання	Рольові вправи,	Зниження	Після

корекційна група	специфічних проблем (агресія, Moral Injury, соціальна дезадаптація)	моделювання ситуацій, когнітивно-поведінкові техніки	агресивності, опрацювання моральних дилем, покращення комунікації	стабілізації, у фазі реінтеграції
------------------	---	--	---	-----------------------------------

Як свідчить порівняльний аналіз, кожен тип групової роботи виконує власну унікальну функцію в системі психологічного супроводу ветеранів. Психоосвітні групи виступають стартовою платформою, що формує базове розуміння власних симптомів і навчає навичкам саморегуляції. Підтримуючі групи забезпечують тривалу емоційну стабілізацію, соціальне прийняття та розвиток почуття спільності. Тематичні корекційні групи, у свою чергу, спрямовані на глибинне опрацювання конкретних проблем, що заважають реінтеграції та адаптації в мирному житті.

Інтеграція різних форматів групової роботи у єдину програму психологічного супроводу створює цілісну багаторівневу модель, у якій кожен етап — від інформування до глибинної корекції — логічно продовжує попередній, забезпечуючи поступовий перехід від стабілізації до відновлення повноцінного функціонування ветерана у соціумі [86].

Комплексний аналіз представлених методів свідчить, що ефективна психологічна допомога ветеранам з посттравматичним стресовим розладом (ПТСР) і проявами соціально-психологічної дезадаптації можлива лише за умови інтеграції індивідуальної та групової психокорекційної роботи. Змістовний аналіз застосованих технік демонструє, що ці дві форми втручання не є взаємовиключними — навпаки, вони формують єдиний терапевтичний континуум, у якому індивідуальні інтервенції забезпечують глибинну реконструкцію травматичного досвіду, а групові — відновлення соціальних зв'язків і нормалізацію міжособистісного функціонування.

На індивідуальному рівні основна мета психотерапії полягає у відновленні внутрішньої цілісності особистості, порушеної травматичними подіями. Методи

когнітивно-процесуальної терапії (CPT), пролонгованої експозиції (PE), десенсибілізації та переробки рухом очей (EMDR) і наративної терапії забезпечують глибинне опрацювання травматичних спогадів, редукцію симптомів гіперзбудження, тривоги та провини. Усі ці підходи поєднує спрямованість на реконструкцію когнітивних схем, переосмислення моральних наслідків пережитого досвіду та формування адаптивного образу «Я» [49, с. 28].

Індивідуальні методи особливо ефективні на етапах стабілізації та інтенсивної терапії, коли необхідно знизити гостроту симптомів, відновити базову здатність до емоційного самоконтролю та забезпечити основу для подальшої соціалізації. Вони дають змогу пропрацювати унікальний, інтимний пласт травми, який не завжди можливо розкрити у груповому форматі.

У свою чергу, групові форми роботи — психоосвітні, підтримуючі (peer-support) та тематичні корекційні групи — спрямовані на соціально-емоційне відновлення, зміцнення почуття приналежності та розвиток навичок комунікації. Якщо індивідуальна терапія фокусується на внутрішніх механізмах відновлення, то групова — на відтворенні соціального середовища, у якому ці зміни можуть бути інтегровані. Саме у групі відбувається повернення до довіри, взаємної підтримки та солідарності — тих психологічних феноменів, які часто втрачаються унаслідок війни.

Синергетичний ефект досягається тоді, коли індивідуальні та групові методи використовуються поетапно, у межах єдиної програми психологічного супроводу. На початковому етапі переважають стабілізуючі індивідуальні інтервенції; у подальшому — інтеграційні групові форми, що сприяють соціальній реадaptaції. Такий підхід відповідає системній моделі супроводу, де особистісне відновлення ветерана розглядається у взаємозв'язку з його сімейним, професійним і громадським функціонуванням [51, с. 72].

Отже, інтеграція індивідуальних і групових методів дозволяє досягти багатовимірного ефекту відновлення — від редукції симптомів ПТСР до

формування стійкої ідентичності ветерана як активного, соціально включеного громадянина.

Таблиця 3.4.

Інтегративна модель психокорекційної роботи з ветеранами

Рівень втручання	Основна мета	Методи і техніки	Очікувані результати	Рекомендований етап застосування
Індивідуальний (клінічний)	Опрацювання травматичних спогадів, реконструкція когнітивних і моральних структур	CPT, PE, EMDR, наративна терапія, когнітивне реструктурування, щоденник думок, робота з провинною	Зниження симптомів ПТСР, нормалізація сну, зменшення тривоги та агресії, формування адаптивного образу «Я»	Етап стабілізації та інтенсивної терапії
Груповий (соціально-психологічний)	Відновлення соціальної довіри, нормалізація емоційного досвіду, тренування комунікативних навичок	Психоосвітні сесії, групи підтримки (peer support), тематичні групи (агресія, Moral Injury, соціальні навички)	Зміцнення почуття спільності, зниження ізоляції, формування нових соціальних зв'язків, покращення емоційної регуляції	Етап реінтеграції та соціальної адаптації
Інтегративний (реабілітаційний)	Поєднання клінічної і соціальної роботи для досягнення цілісного відновлення	Комбінування індивідуальних і групових форматів, психоосвітні модулі для сімей, супровід трудової реінтеграції	Стійке зниження рівня дезадаптації, підвищення життєвої компетентності, готовність до саморозвитку	Завершальний етап — після основного лікування

Як видно з таблиці, ефективність психологічного супроводу ветеранів значною мірою залежить від системності й фазовості застосування методів. Кожен рівень має власну мету, набір інструментів і результати, але разом вони формують

логічно послідовну траєкторію від гострого втручання до соціального відновлення.

Індивідуальні методи працюють із внутрішнім досвідом і допомагають ветеранові відновити контроль над емоційними та когнітивними процесами. Групові методи розширюють цей ефект, переводячи його у площину міжособистісних відносин. Нарешті, інтегративний рівень забезпечує перехід від терапевтичної стабільності до життєвої активності, коли людина не лише справляється із симптомами, а й повертається до повноцінного функціонування у сім'ї, професійній сфері та громаді [93].

Таким чином, аналіз демонструє, що ефективна психологічна допомога ветеранам — це не окремий метод, а структурована система, у якій різні форми психокорекційної роботи послідовно підтримують і підсилюють одна одну, забезпечуючи цілісне, гуманістично орієнтоване відновлення особистості після бойового досвіду.

3.3. Роль сімейної системи та соціальної громади у процесі психологічної реінтеграції

Процес психологічної реінтеграції ветеранів бойових дій є складним, багаторівневим і динамічним утворенням, у якому вирішальну роль відіграють не лише індивідуальні ресурси особистості, але й якість взаємодії з найближчим соціальним оточенням — сім'єю, професійним середовищем та громадою. Відновлення після травматичного досвіду неможливе в ізоляції, оскільки психічна стабільність і соціальне функціонування ветерана залежать від готовності його мікро- і макросистеми прийняти зміни, які з ним відбулися.

Реінтеграція, у цьому контексті, виступає двостороннім процесом взаємного пристосування: ветеран повертається до мирного життя, водночас його сім'я та

грумада мають адаптуватися до нових умов спілкування, ролей і ціннісних орієнтацій [35, с. 130].

Сім'я — це первинне середовище соціальної підтримки, яке суттєво впливає на хід посттравматичного відновлення. Повернення ветерана «додому» нерідко супроводжується порушенням усталених ролей: члени родини, пристосувавшись до його відсутності, розподілили обов'язки і створили новий баланс, який повернення військового часто порушує. У таких ситуаціях з'являються конфлікти влади, дистанція у спілкуванні, почуття відчуження.

Особливе значення має сімейна психоедукація, яка дозволяє членам родини зрозуміти специфіку проявів ПТСР (уникнення, гнів, гіперзбудження) та реагувати на них із позиції підтримки, а не осуду. Такий підхід не лише знижує рівень конфліктності, а й підвищує ефективність терапії загалом.

Крім того, потребує уваги феномен вторинної травматизації, коли партнери або батьки ветеранів починають відчувати симптоми, подібні до тих, що спостерігаються у самого військовослужбовця. Системна робота з родиною — консультації, парна терапія, тренінги емоційної комунікації — допомагає запобігти цьому процесу, сприяючи формуванню сімейної резильєнтності.

Відновлення емоційної близькості та довіри є центральним завданням парної психотерапії. Робота з темами провини, відчуження та втрати ідентичності сприяє поверненню партнерів до взаємної підтримки [71, с. 28].

Таблиця 3.5.

Основні напрямки роботи з сімейною системою ветерана

Напрямок роботи	Зміст діяльності	Очікувані результати
Корекція порушених ролей	Аналіз змін у структурі сімейних функцій, реструктурування ролей	Відновлення стабільності сімейної системи, зниження конфліктів
Сімейна психоедукація	Навчання членів сім'ї розумінню симптомів ПТСР, стратегій підтримки	Підвищення толерантності до поведінкових змін ветерана
Робота з вторинною травматизацією	Індивідуальні консультації для членів родини, підтримуючі групи	Зниження рівня емоційного виснаження сімей
Парна психотерапія	Відновлення довіри, інтимності,	Зміцнення подружніх зв'язків,

	емоційного контакту	покращення комунікації
--	---------------------	------------------------

Другим стратегічним рівнем реінтеграції є взаємодія ветерана з громадою, до якої він повертається. Від того, як суспільство сприймає та підтримує колишніх військових, залежить швидкість і якість їхнього адаптаційного процесу.

Одним із ключових аспектів є професійна адаптація. Багато ветеранів стикаються із труднощами працевлаштування, нерозумінням з боку роботодавців або знеціненням набутого військового досвіду. Роль психолога полягає у сприянні переносу військових компетенцій у цивільний контекст — через програми профорієнтації, коучинг, тренінги з розвитку підприємницьких чи управлінських навичок.

Не менш важливою є боротьба зі стигматизацією, яка часто виникає внаслідок медіа-міфів або недостатнього розуміння особливостей постбойового стану. Освітні кампанії, громадські заходи, ветеранські форуми формують соціальну емпатію та знижують ризик маргіналізації.

Вагомим чинником успішної реінтеграції є також ветеранський активізм — участь у волонтерських ініціативах, соціальних проєктах, громадських об'єднаннях. Це не лише сприяє відновленню почуття значущості, але й створює нові соціальні ролі, що підтримують позитивну самооцінку ветеранів [20, с. 8].

Таблиця 3.6.

Соціально-громадські аспекти психологічної реінтеграції

Сфера	Зміст психологічної роботи	Очікувані ефекти
Професійна адаптація	Консультації щодо кар'єрних шляхів, перекваліфікація, підтримка у пошуку роботи	Відновлення почуття ефективності, соціальної стабільності
Робота зі стигматизацією	Проведення просвітницьких заходів, підготовка інформаційних матеріалів	Зменшення соціальної дистанції, підвищення розуміння з боку громади
Ветеранський активізм	Залучення до волонтерства, громадської діяльності	Відновлення соціальної ідентичності, формування позитивного «Я-образу»

Досвід успішних реінтеграційних програм свідчить, що стійка ветеранська спільнота є одним із найефективніших буферів проти повторної дезадаптації. Соціальні мережі ветеранів виконують функцію довготривалої підтримки, де відбувається взаємне навчання, емоційна допомога та профілактика кризових станів.

Розвиток таких спільнот передбачає створення центрів психологічної підтримки, онлайн-платформ для спілкування, регулярних зустрічей і тематичних заходів. Ефективною практикою є залучення досвідчених ветеранів у ролі наставників для тих, хто щойно повернувся із фронту, що сприяє формуванню неформальної системи взаємного супроводу [2, с. 149].

Таблиця 3.7.

Рекомендована модель формування ветеранської спільноти

Елемент моделі	Функціональне призначення	Очікувані результати
Центри ветеранської підтримки	Надання психологічних, юридичних і соціальних послуг	Підвищення рівня соціальної безпеки ветеранів
Наставницькі програми	Обмін досвідом між ветеранами різних хвиль мобілізації	Зменшення ризику ізоляції, формування солідарності
Онлайн-платформи	Постійна комунікація, групи підтримки, обговорення проблем	Зміцнення горизонтальних зв'язків у спільноті
Громадські ініціативи	Участь у соціальних і культурних проєктах	Відновлення громадянської активності, позитивна самоідентифікація

Таким чином, процес психологічної реінтеграції ветеранів має розглядатися як системна взаємодія трьох взаємопов'язаних рівнів:

- індивідуального (психологічна стабілізація особистості);
 - сімейного (відновлення стосунків, ролей, підтримки);
 - соціально-громадського (повернення до активного суспільного життя)
- [20, с. 8].

Реінтеграція не є одномоментним актом, а тривалим процесом співналаштування, у якому ключову роль відіграють емпатія, взаємопідтримка і готовність суспільства приймати ветеранів як повноцінних громадян. Лише

поєднання сімейної терапії, соціальної психології та громадських ініціатив створює реальні умови для формування психологічно зрілої, згуртованої ветеранської спільноти, здатної не лише долати наслідки війни, але й відновлювати ціннісну тканину суспільства загалом.

ВИСНОВОК

Проведене дослідження дало змогу здійснити всебічний аналіз психологічних особливостей реінтеграції демобілізованих військовослужбовців і визначити сукупність чинників, що визначають успішність або ускладненість цього процесу. Теоретичний і емпіричний аспекти роботи взаємодоповнюють один одного, формуючи цілісне уявлення про психічні, соціальні та екзистенційні механізми адаптації колишніх учасників бойових дій до умов мирного життя.

На теоретичному рівні було розкрито сутність феноменів адаптації, дезадаптації та реінтеграції, що становлять єдину, проте внутрішньо диференційовану систему процесів, спрямованих на відновлення рівноваги особистості після перебування в екстремальних умовах. У роботі було обґрунтовано, що адаптація виступає насамперед внутрішньоособистісним процесом стабілізації психічного стану, дезадаптація — деструктивною реакцією на неможливість ефективно взаємодіяти із середовищем, а реінтеграція — як соціально орієнтований етап відновлення зв'язків, ролей та ідентичності, порушених досвідом війни.

Проаналізовані у першому розділі моделі — транзакційна модель стресу і копіngu Лазаруса й Фолкмана, екологічна модель Бронфенбреннера та трансформаційні моделі адаптації ветеранів — дозволили показати, що реінтеграція має багаторівневу структуру. Вона охоплює особистісні, міжособистісні та соціальні виміри й залежить від поєднання внутрішніх ресурсів людини та зовнішньої підтримки. Особлива увага приділялася ролі моральної травми та посткомбатантного синдрому як чинників, що руйнують цілісність особистості, формують почуття провини, сорому, втрати сенсу життя та гальмують процес повернення до соціально прийнятного функціонування.

Другий розділ роботи — емпіричне дослідження — дозволив перейти від теоретичних узагальнень до конкретних кількісних і якісних показників психоемоційного стану ветеранів. Аналіз результатів за стандартизованими

психодіагностичними методиками (PCL-5, HADS, AQ, MSPSS, COPE) показав, що більшість учасників дослідження перебувають у стані помірної або вираженої психологічної дезадаптації. Середній рівень ПТСР виявився підвищеним, що свідчить про збереження симптомів повторного переживання травматичних подій, уникання тригерів та гіперзбудження. Підвищені показники тривоги, депресії й агресії підтвердили існування емоційної нестабільності, напруженості, труднощів у контролі поведінки та частих конфліктів у побутовій і професійній сферах.

Проведений кореляційний аналіз виявив системні зв'язки між усіма ключовими показниками. Найтісніші позитивні кореляції спостерігалися між рівнями ПТСР, тривожності та депресії, що вказує на інтегральний характер психоемоційних порушень. Водночас виявлено статистично значущі негативні зв'язки між симптомами дезадаптації та рівнем соціальної підтримки, а також використанням адаптивних копінг-стратегій. Це означає, що наявність підтримки з боку родини, друзів, громади, а також сформовані навички конструктивного подолання стресу істотно знижують ризик хронічної дезадаптації та сприяють відновленню психічної рівноваги.

Важливим висновком стало те, що реінтеграція не є одномоментним актом, а тривалим і суперечливим процесом, який охоплює етапи емоційної дестабілізації, пошуку нових смислів і поступової реконструкції ідентичності. У перші місяці після демобілізації переважають ейфорія, розчарування та культурний шок повернення. Далі настає етап переосмислення досвіду, коли військовослужбовець починає відновлювати почуття власної значущості та шукати нові форми самореалізації. На цьому етапі вирішальну роль відіграє наявність соціальних зв'язків, психологічної допомоги та довірчих стосунків.

Психологічний портрет демобілізованого ветерана, що формується на основі дослідження, включає такі домінантні риси: підвищену тривожність, схильність до внутрішнього контролю, високий рівень відповідальності, але водночас — труднощі у гнучкому реагуванні на мирні соціальні ролі. Часто спостерігається

порушення комунікативних навичок, уникання відкритого спілкування, недовіра до оточення, емоційна ізоляція, що утруднює відновлення сімейних та професійних зв'язків. Виявлено, що агресія у поведінці ветеранів є не стільки проявом ворожості, скільки симптомом внутрішньої напруги й невирішених психоемоційних конфліктів.

Результати роботи дозволили розробити практичні рекомендації щодо організації психологічного супроводу ветеранів. Програма, обґрунтована у третьому розділі, передбачає інтеграцію індивідуальної та групової психотерапії, психоосвітніх тренінгів, розвитку навичок емоційної саморегуляції, формування конструктивних копінг-механізмів і залучення сім'ї до процесу реабілітації. Особлива увага приділяється роботі з почуттям провини, переоцінці бойового досвіду, розвитку здатності приймати підтримку та формуванню нових соціальних ролей.

Підтверджено ефективність комплексного підходу до психологічної допомоги, який поєднує когнітивно-поведінкові, психодинамічні, екзистенційні та системно-сімейні методи. Запропонована модель супроводу спрямована не лише на усунення симптомів ПТСР, а й на відновлення цілісності особистості, розвиток резилієнтності, підвищення рівня самоефективності та формування нової позитивної ідентичності ветерана як громадянина, професіонала, члена родини та спільноти.

У підсумку можна стверджувати, що успішна реінтеграція демобілізованих військовослужбовців є багатовимірним і динамічним процесом, який потребує системної взаємодії психологічних, соціальних, медичних і державних структур. Вона можлива лише за умов наявності розгалуженої мережі психосоціальної підтримки, постійного доступу до кваліфікованої психологічної допомоги та суспільного визнання заслуг ветеранів.

Отримані результати мають не лише наукове, а й практичне значення — вони можуть бути використані у діяльності психологів-консультантів,

психотерапевтів, працівників соціальних служб і центрів реабілітації, а також при розробці державних програм з підтримки ветеранів.

Таким чином, проведене дослідження підтвердило, що психологічна реінтеграція — це не повернення до «довоєнного» стану, а побудова нового життєвого сенсу на основі травматичного досвіду. Саме від того, наскільки суспільство здатне створити умови для такого осмислення, залежить не лише благополуччя окремого ветерана, а й соціальна стабільність держави в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александров Д. О. Особливості професійно-психологічної адаптації працівників правоохоронних органів. *Педагогіка і психологія професійної діяльності*. 2017. С. 35–52. URL: <https://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/6546/1/Aleksandrov.pdf>. (Дата звернення: 13.11.2025)
2. Алещенко В. Соціально-психологічна адаптація учасників бойових дій / В. Алещенко. *Психологічний журнал*. 2022. URL: <https://psyj.udpu.edu.ua/article/view/258305>. (Дата звернення: 13.11.2025)
3. Аналіз практик і проєктів соціальної підтримки ветеранів. *Педагогічні науки*. 2023. URL: <https://journals.maup.com.ua/index.php/pedagogy/article/download/2697/3159/3518>. (Дата звернення: 13.11.2025)
4. Асєєва Ю. О. Визначення поняття ПТСР у військових: теоретичні засади та клінічні прояви. *Mental Health (Одеський нац. ун-т)*. 2024. Вип. 1. С. 9–18. URL: <https://journals.oneu.od.ua/index.php/mh/article/view/16>. (Дата звернення: 13.11.2025)
5. Балаж М. С. Ерготерапія військовослужбовців і вплив ПТСР на функціональні можливості. *Health & Education Journal (МедАкадемРівне)*. 2023. С. 7–18. URL: <https://journals.medacad.rivne.ua/index.php/health-education/article/view/19>. (Дата звернення: 13.11.2025)
6. Басій Р. Сприйняття посттравматичного стресового розладу в Україні: соціокультурний вимір. *Наук. записки УКМА*. 2020. С. 5–22. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/bitstreams/ca9ae2bd-f99c-4dd8-b86e-5987051f47a8/download>. (Дата звернення: 13.11.2025)
7. Березовська Л. В. Комунікативні бар'єри у спілкуванні: причини, прояви, шляхи подолання. *Український педагогічний журнал*. 2020. № 2. С. 12–28.

URL: <https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/download/358/293>. (Дата звернення: 13.11.2025)

8. Бондаренко І. Особливості міжособистісних конфліктів у професійних колективах: роль комунікативних дефіцитів. *Праці Педагогічного університету*. 2022. Вип. 12. С. 88–102.

9. Вербицька А. Психологічні наслідки бойового досвіду: соціально-психологічні механізми формування ПТСР. *Праці ППЕУ*. 2021. С. 66–82. URL: <https://ppeu.stu.cn.ua/article/view/244037>. (Дата звернення: 13.11.2025)

10. Вербицька А. Соціально-економічний механізм реінтеграції ветеранів. *Праці ППЕУ*. 2021. URL: <https://ppeu.stu.cn.ua/article/view/244037>. (Дата звернення: 13.11.2025)

11. Волошенюк Т. В. Посттравматичний стресовий розлад у ветеранів: поширеність, фактори ризику та лікувальні підходи. *Український вісник психіатрії*. 2024. С. 33–49. URL: https://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?2_S21P03=FILA%3D&2_S21STR=VPhC_2024_1_20&C21COM=S&I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&S21CNR=20&S21FMT=ASP_meta&S21REF=10&S21STN=1&Z21ID=. (Дата звернення: 13.11.2025)

12. Волошина В. Особливості прояву посттравматичного стресового розладу в сучасних умовах. *Mental Health (OHV)*. 2025. С. 3–15. URL: <https://journals.oneu.od.ua/index.php/mh/article/download/44/42/84>. (Дата звернення: 13.11.2025)

13. Гаврилюк С. Порушення соціальної комунікації як фактор ризику конфліктної поведінки в колективі. *Соціальна психологія: збірник*. 2021. С. 33–49.

14. Глушук А. Посттравматичний стресовий розлад як наслідок війни: клінічні особливості та соціальна динаміка. *Вісник НУОУ*. 2024. С. 12–29. URL: <https://visnyk.nuou.org.ua/article/view/314065>. (Дата звернення: 13.11.2025)

15. Гнатюк О. Бар'єри емоційної комунікації та їхній внесок у ескалацію конфліктів. *Наукові записки університету*. 2019. Т. 5. С. 15–28. URL:

<https://snku.krok.edu.ua/index.php/vcheni-zapiski-universitetu-krok/article/view/726>.

(Дата звернення: 13.11.2025)

16. Гордійчук С. В. Хронічний стрес та посткомбатантний синдром: ризики і шляхи реабілітації. *Вісник гігієни та громадського здоров'я*. 2022. С. 101–116. URL: <https://ojs.tdmu.edu.ua/index.php/visnyk-gigieny/article/view/15632>. (Дата звернення: 13.11.2025)

17. Грішнова О. Реінтеграція учасників бойових дій у соціально-трудові відносини : проблеми та шляхи. *Вчені записки ун-ту*. 2024. URL: <https://snku.krok.edu.ua/index.php/vcheni-zapiski-universitetu-krok/article/view/726>. (Дата звернення: 13.11.2025)

18. Гуцуляк Н. М. Особливості соціально-психологічної реадaptaції учасників бойових дій. *Організаційна та прикладна психологія*. 2018. URL: <https://www.orgpsy-journal.in.ua/index.php/ojep/article/view/95>. (Дата звернення: 13.11.2025)

19. Досвід і моделі реінтеграції ветеранів в Україні. 2024. URL: <https://veteran-reintegration.in.ua/wp-content/uploads/2024/10/posibnyk-posylennya-spromozhnosti-soczialnyh-pracvivnykiv-zdijsnyvtay-psyhosoczialnu-pidtrymku-veteraniv-ta-yih-simej-z-pytan-psyhichnogo-zdorovya.pdf>. (Дата звернення: 13.11.2025)

20. Єгоричева С. Б., Лахижа М. І. Реінтеграція ветеранів війни в Україні: управлінські та економічні аспекти. *Розвиток міста*. 2024. Вип. 2(02). С. 4–8. DOI:10.32782/city-development.2024.2-7. URL: <https://reposit.nupp.edu.ua/bitstream/PoltNTU/17393/1/> (Дата звернення: 13.11.2025)

21. Жигаренко І. Психологічні ресурси особистісно-професійної адаптації фахівців соціономічної галузі. *Проблеми освіти*. 2021. С. 22–40. URL: <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/po/article/download/5131/5577/12052>. (Дата звернення: 13.11.2025)

22. Закхаріна Т. Рейтинги, практики та реінтеграційний потенціал ветеранів. *Вчені записки*. 2023. URL: <https://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/30739/1/ZAKHARINA.pdf>. (Дата звернення: 13.11.2025)
23. Збірник ISPP (ред.) Проблеми становлення та розвитку професійної ідентичності студентів-психологів в Україні / кол. авт. Київ : ІППН, 2024. С. 9–48. URL: https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2024/12/zbirnyk-prob_rozv-24.pdf. (Дата звернення: 13.11.2025)
24. Збірник оглядів «Проблеми становлення професійної ідентичності та криз» / ІППН (ред.) 2024. С. 11–37. URL: https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2024/12/zbirnyk-prob_rozv-24.pdf. (Дата звернення: 13.11.2025)
25. Зв'язок індивідуально-психологічних чинників адаптації кадетів у польових/рейсових умовах / кол. авт. *Педагогічні та психологічні науки*. 2024. Т. 10, № 2. С. 58–75. URL: <https://pp-msu.com.ua/uk/journals/tom-10-2-2024/vzayemozv-yazok-individualno-psikhologichnikh-chinnikiv-adaptatsiyi-kadetiv-v-umovakh-reysu>. (Дата звернення: 13.11.2025)
26. Карачун Т. В. Комунікативні дефіцити та міжособистісні конфлікти у підлітковому віці. *Психологія і суспільство*. 2019. № 3 (45). С. 34–47. URL: <https://journals.spu.sumy.ua/index.php/psy/article/view/336>. (Дата звернення: 13.11.2025)
27. Кириченко В. В. Кризи професійної адаптації: суб'єктно-ціннісний підхід до вивчення. *Актуальні проблеми психології*. 2015. С. 5–18. URL: <https://eprints.zu.edu.ua/19481/1/Kyrychenko.pdf>. (Дата звернення: 13.11.2025)
28. Климків Р. І. Посттравматичний стресовий розлад у ветеранів: сучасні тенденції дослідження (огляд). *Ukrainian Medical Science*. 2025. С. 10–29. URL: <https://ukrmedsci.com/index.php/pnmp/article/view/125>. (Дата звернення: 13.11.2025)
29. Ковриженко Я. Г. Психологічні особливості професійної адаптації особистості : кваліф. робота (магістр). Харків : НТУ «ХПІ», 2018. 79 с. URL:

<http://repositorygt.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/3296>. (Дата звернення: 13.11.2025)

30. Кокун О. М., Пішко І. О., Лозінська Н. С. та ін. Особливості надання психологічної допомоги військовослужбовцям, ветеранам та їхнім сім'ям : метод. посіб.. К. : 7БЦ, 2023. 175 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/734391/1/> (Дата звернення: 13.11.2025)

31. Колісник Н. Соціально-комунікативні порушення при розладах спектра аутизму: методи корекції. *Дефектологія і корекційна педагогіка*. 2021. № 1. С. 44–63. URL: https://ojs.csnukr.in.ua/index.php/Exceptional_child/article/view/91. (Дата звернення: 13.11.2025)

32. Коляденко С. М. Етичні аспекти соціальної роботи з особами, що мають порушення комунікації. *Актуальні проблеми соціальної сфери*. 2023. С. 56–70. URL: https://eprints.zu.edu.ua/36966/1/Макет_2023.pdf. (Дата звернення: 13.11.2025)

33. Кравченко Л. Розлади соціальної взаємодії у дорослих: клініко-психологічний аналіз. *Ukrainian Journal of Clinical Psychology*. 2020. Т. 3. С. 50–67. URL: <https://journals.cusu.in.ua/index.php/psychology/article/view/598>. (Дата звернення: 13.11.2025)

34. Кузікова С. Б. Особливості посттравматичного стресу та резилієнтності військовослужбовців ЗСУ. *Психологія та суспільство*. 2024. URL: <https://journals.spu.sumy.ua/index.php/psy/article/view/476/445>. (Дата звернення: 13.11.2025)

35. Левченко Н. Психолого-педагогічні умови профілактики міжособистісних конфліктів у школі. *Педагогічні науки*. 2022. Вип. 9. С. 112–130. URL: <https://journals.maup.com.ua/index.php/pedagogy/article/download/2697/3159/3518>. (Дата звернення: 13.11.2025)

36. Лях В. Криза вибору і професійна ідентичність. Львів : ЛВДУВС, 2023. 64 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/6027/1/>. (Дата звернення: 13.11.2025)
37. Мельник І. Психодіагностика міжособистісних конфліктів: методики і практика. *Психологічний вісник*. 2018. № 4. С. 102–118.
38. Недзведський В. Механізми формування агресивної поведінки в умовах порушеної соціальної комунікації. *Вісник психології*. 2017. № 2. С. 23–39.
39. Недозим І. Корекція і розвиток соціальної комунікації та взаємодії в дітей з особливими освітніми потребами. *Exceptional Child — Спеціальна педагогіка*. 2021. Вип. 4. С. 5–22. URL: https://ojs.csnukr.in.ua/index.php/Exceptional_child/article/download/91/73. (Дата звернення: 13.11.2025)
40. Овчаренко В. Клінічні прояви посттравматичного стресового розладу у ветеранів: порівняльний аналіз. *Психологія і суспільство*. 2019. С. 34–52. URL: <https://journals.spu.sumy.ua/index.php/psy/article/view/336>. (Дата звернення: 13.11.2025)
41. Овчаренко О. Комунікативні порушення і сімейні конфлікти: психологічні кореляти та інтервенції. *Психологія і суспільство*. 2019. С. 78–94. URL: <https://journals.spu.sumy.ua/index.php/psy/article/view/336>. (Дата звернення: 13.11.2025)
42. Олексієнко Б. Реабілітація учасників бойових дій: клінічні підходи до верифікації ПТСР. *Збірник наукових праць (ун-т)*. 2019. С. 12–29. URL: https://periodica.nadpsu.edu.ua/index.php/psy_zbirnyk/article/view/147. (Дата звернення: 13.11.2025)
43. Острівська К. Порушення невербальної комунікації в дітей: діагностика та корекція. *Psychological Journal*. 2020. Т. 7, № 2. С. 78–92. URL: <https://apsijournal.com/index.php/psyjournal/article/download/1098/671>. (Дата звернення: 13.11.2025)

44. Петренко В. Психологічна підтримка ветеранів під час реінтеграції в цивільне життя. *Psych&Personality*. 2025. Т.15, вип.1. URL: <https://psychpersonality.com.ua/uk/journals/tom-15-1-2025/psikhologichna-pidtrimka-veteraniv-pid-chas-reintegratsiyi-v-tsivilne-zhittya>. psychpersonality.com.ua (Дата звернення: 13.11.2025)
45. Петренко Г. В. Особливості професійної ідентичності у студентів-практиків. *Освіта і наука*. 2021. С. 46–64. URL: https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/4072/educ_2022_056.pdf. (Дата звернення: 13.11.2025)
46. Петренко Г. М., Бевз Г. М. Соціальний конфлікт: інноваційні комунікативні практики (практичний посібник) / під заг. ред. Г. М. Бевз.. Кропивницький: ПП «Ексклюзив-Систем», 2020. 128 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/722660/1/PetrenkoBevzPosibnik2020maket.pdf>. (Дата звернення: 13.11.2025)
47. Петренко О. В. Професійна ідентичність у процесі трансформацій: аналіз стану та рекомендації. Наукові записки університету. 2022. С. 14–33. URL: https://sspu.edu.ua/images/2024/docs/nauka/konf/tezi_2024_0410_1_76024.pdf. (Дата звернення: 13.11.2025)
48. Петренко О. Психологічна підтримка ветеранів під час реінтеграції: профілактика та корекція ПТСР. *Psych&Personality*. 2025. Т. 15, вип. 1. С. 78–94. — URL: <https://psychpersonality.com.ua/uk/journals/tom-15-1-2025/psikhologichna-pidtrimka-veteraniv-pid-chas-reintegratsiyi-v-tsivilne-zhittya>. (Дата звернення: 13.11.2025)
49. Петренко О. Соціально-комунікативні порушення у ветеранів: практичні аспекти корекційної роботи. *Clinical & Practical Medicine*. 2025. № 1. С. 14–28. URL: <https://cp-medical.com/index.php/journal/article/view/559>. (Дата звернення: 13.11.2025)

50. Про роботу щодо успішної оптації як чинника професійної ідентичності / кол. авт. *Журнал педагогічних досліджень КСПУ*. 2019. С. 33–45. URL: <https://pj.journal.kspu.edu/index.php/pj/article/download/106/103/>. (Дата звернення: 13.11.2025)

51. Проблеми генези професійної ідентичності фахівців психолого-педагогічного профілю» / кол. авт. 2022. С. 58–72. URL: <https://habitus.od.ua/journals/2022/38-2022/11.pdf>. (Дата звернення: 13.11.2025)

52. Проценко І. Професійна адаптація учителів Нової української школи: чинники впливу. *Педагогічний журнал СумДУ*. 2021. С. 10–27. URL: https://journals.snu.edu.ua/index.php/DOMTP_SNU/article/view/473/464. (Дата звернення: 13.11.2025)

53. Психологічні ресурси і параметри особистісно-професійної адаптації» (аналітична стаття) / кол. авт. 2022. URL: https://www.researchgate.net/publication/361692487_Psihologicni_resursi_osobistisno-profesijnoi_adaptacii_fahivciv_socionomicnoi_galuzi. (Дата звернення: 13.11.2025)

54. Пучина О. В. Особливості комплексної реабілітації ветеранів з урахуванням ПТСР. *Clinical & Practical Medicine*. 2025. С. 14–26. URL: <https://cp-medical.com/index.php/journal/article/view/559>. (Дата звернення: 13.11.2025)

55. Результативно-змістовні параметри особистісно-професійної адаптації. кол. авт. 2025. URL: https://www.researchgate.net/publication/352186238_Rezultativno-zmistovni_parametri_osobistisno-profesijnoi_adaptacii_fahivciv_socionomicnoi_galuzi. (Дата звернення: 13.11.2025)

56. Реінтеграція ветеранів у цивільне життя./ колектив. URL (PDF): <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/download/4850/4790/>. (Дата звернення: 13.11.2025)

57. Руденок А. Психологічні особливості формування професійної ідентичності у майбутніх медичних фахівців. *Психологія освіти*. 2023. С. 27–44.

URL:

<https://journals.maup.com.ua/index.php/psychology/article/download/2804/3263/3624>.

(Дата звернення: 13.11.2025)

58. Савіцька О. В. Модель управління розвитком професійної ідентичності. *Habitus*. 2025. № 69. С. 102–118. URL: https://habitus.od.ua/journals/2025/69-2025/part_2/23.pdf. (Дата звернення: 13.11.2025)

59. Сафін О. Д. Міжособистісні конфлікти: комунікативні передумови та психологічні стратегії регулювання. *Дослідження проблем реабілітації*. 2020. С. 40–59. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/123456789/12484/1/178-Текст.pdf>. (Дата звернення: 13.11.2025)

60. Сафін О. Д. Реабілітація та реадaptaція учасників бойових дій : психологічні засади. *Дослідження проблем реабілітації*. 2020. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/123456789/12484/1/178-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82.pdf>. (Дата звернення: 13.11.2025)

61. Слюсаревський М. М. (ред.) Наукові студії із соціальної та політичної психології: проблеми міжособистісних відносин і конфліктів. Київ: ІППН, 2018. 256 с. URL: https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2019/11/Nsspp_2018_4245.pdf. (Дата звернення: 13.11.2025)

62. Соснюк О. П. Проблеми розвитку ідентичності особистості в сучасному професійному контексті. *Збірник «Проблеми розвитку ідентичності» (зб. наук. праць)*. 2024. С. 7–29. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/743766/1/>. (Дата звернення: 13.11.2025)

63. Соціально-психологічна підтримка адаптації ветеранів АТО : посібник для ведучих груп». *Львів : Ін-т психічного здоров'я УКУ*, 2016. 96 с. URL: https://i-cbt.org.ua/wp-content/uploads/2020/03/Posibnuk_A5-1-1.pdf. (Дата звернення: 13.11.2025)

64. Сошенко Т., ін. Ефективність психотерапії та фармакотерапії в лікуванні ПТСР у військовослужбовців і ветеранів. *NeuroNews*. 2018. № 3 (96). С. 32–36. — URL: <https://neuronews.com.ua/ua/archive/2018/3%2896%29/pages-32-36/efektivnist-psihoterapiyi-ta-farmakoterapiyi-v-likuvanni-ptsr-u-viyskovosluzhbovciv-i-veteraniv>. (Дата звернення: 13.11.2025)
65. Спіридонова В. Специфіка переживання кризи професійної ідентифікації майбутніми вчителями. *Професійна освіта та психологія*. 2020. С. 14–26. URL: https://www.researchgate.net/publication/340581053_Specifika_perezivanna_krizi_profesijnoi_identifikacii_majbutnimi_vcitelami. (Дата звернення: 13.11.2025)
66. Усик Д. Б. Психологічні особливості дезадаптації військовослужбовців. *Психологічний вісник*. 2023. URL: <https://journals.spu.sumy.ua/index.php/psy/article/view/336>. (Дата звернення: 13.11.2025)
67. Федоренко А. П. Особистість у кризових умовах: вплив на професійну самоідентифікацію. Матеріали конф. «Особа в кризі» 2019. С. 5–16. URL: <https://eportfolio.kubg.edu.ua/data/conference/3557/document.pdf>. (Дата звернення: 13.11.2025)
68. Федоренко Ю. А. Психологічна реабілітація військовослужбовців: вплив бойового досвіду на розвиток ПТСР. *Habitus*. 2025. № 70. С. 43–55. URL: <https://habitus.od.ua/journals/2025/70-2025/43.pdf>. (Дата звернення: 13.11.2025)
69. Фера С. Інновації в соціальній підтримці учасників бойових дій: огляд. *Психологія і суспільство*. 2024. URL: <https://journals.cusu.in.ua/index.php/psychology/article/view/598>. (Дата звернення: 13.11.2025)
70. Холод А. Соціальні комунікації як соціальна компетенція: концептуальний підхід. *Психолінгвістика*. 2016. Т. 20, № 2. С. 11–26. URL: <https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi->

bin/opac/search.exe?P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF%2Fpsling_2016_20%282%29__11.pdf. (Дата звернення: 13.11.2025)

71. Центр психічного здоров'я УСУ. Психологічна реабілітація ветеранів війни в Україні: стара парадигма та нові рішення — аналітичний огляд. Львів : УКУ (онлайн), 2022. 28 с. URL: <https://fhs.ucu.edu.ua/ua/resources/psychologichna-reabilitacziya-veteraniv-vijny-v-ukrayini-stara-paradygma-ta-novi-rishennya/>. (Дата звернення: 13.11.2025)

72. Чернов А. Повернення з війни: соціально-психологічні особливості реадaptaції та порушення соціальної взаємодії ветеранів. *Збірник наукових праць ПУЕТ*. 2024. С. 9–31. URL: <https://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/14546/1/Повернення%20з%20війни...pdf>. (Дата звернення: 13.11.2025)

73. Чорна В. Посттравматичний стресовий розлад у військовослужбовців: клініко-психологічні аспекти. *Молодий вчений*. 2023. № 9 (6057). С. 20–27. URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/6057>. (Дата звернення: 13.11.2025)

74. Чорняк В. Патолофізіологія і нейроендокринні механізми ПТСР: огляд досліджень. *Український журнал психіатрії*. 2021. С. 55–72. URL: <https://irbis-nbuv.gov.ua/>. (Дата звернення: 13.11.2025)

75. Чухрій І. В. Психологічні механізми соціальної адаптації ветеранів АТО з порушеннями ОРА. *Наука і сучасність*. 2019. URL: https://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?... (Дата звернення: 13.11.2025)

76. Шеленкова Н. Діагностування посттравматичного стресового розладу: методологія та інструменти. *Психологічний журнал (УДПУ)*. 2024. С. 45–58. URL: <https://psyj.udpu.edu.ua/article/view/315056>. (Дата звернення: 13.11.2025)

77. Шумейко А. П. Проблеми екстремальної та кризової психології. 2017. URL:

<https://nuczu.edu.ua/sciencearchive/ProblemsOfExtremeAndCrisisPsychology/vol21/shumeyko%20a.pdf?srsId=...> (Дата звернення: 13.11.2025)

78. Elnitsky C.A., Blevins C.L., Fisher M.P., Magruder K.M. Military service member and veteran reintegration: a critical review and adapted ecological model. *American Journal of Orthopsychiatry*. 2017. Vol. 87, No. 2. P. 114–128. URL: <https://frontiersin.org/journals/psychology/articles/10.3389/fpsyg.2017.00369/full> (Дата звернення: 13.11.2025)

79. Guerrero M., et al. Thematic analysis of veterans' identity processes in substance-use recovery and reintegration contexts. 2021. URL: [Sci-Hub](#) (Дата звернення: 13.11.2025)

80. Hauser D. Community reintegration of veterans after discharge: qualitative perspectives. *American Journal of Qualitative Research (AJQR)* 2025. URL: ajqr.org (Дата звернення: 13.11.2025)

81. Heuer J.N., et al. Changes to veteran community reintegration research: priority areas and emerging methods. *Journal of Military, Veteran and Family Health*. 2025. URL: utppublishing.com (Дата звернення: 13.11.2025)

82. Joseph J.S., et al. Reculturation: a new perspective on military–civilian transition stress. 2022.

83. Kleykamp M., et al. Military identity and planning for the transition out of the military: implications for reintegration. 2021. URL: [PMC](#) (Дата звернення: 13.11.2025)

84. Maguire A.M., et al. Veteran families with complex needs: a qualitative study of the experiences of families and service providers. 2022. URL: [PMC](#) (Дата звернення: 13.11.2025)

85. McGlinchey E., et al. Reintegration difficulties and negative mental health outcomes: associations among veterans. *Journal of Military, Veteran and Family Health*. 2024. URL: <https://utppublishing.com/doi/full/10.3138/jmvfh-2023-0066> (Дата звернення: 13.11.2025)

86. Mercier J.M., Gagnon S., Boucher E., et al. „Peer support activities for veterans, serving members and their families: scoping review and implications for practice.” BMC Public Health. 2023. Article ID ... URL: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC9964749/> (Дата звернення: 13.11.2025)

87. Pedersen C.L. Student veterans' transition and reintegration into education: a scoping review. *Journal of Further & Higher Education*. 2024. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/02601370.2024.2374749> (Дата звернення: 13.11.2025)

88. Pedlar H., et al. Work reintegration for veterans with mental disorders: systematic literature review to inform research and practice. 2020. URL: [ResearchGate](#) (Дата звернення: 13.11.2025)

89. Rattray N., Flanagan M., Salyers M., Natividad D., Do A.-N., Frankel R., Spontak K., Kukla M. The association between reintegration, perceptions of health and flourishing during transition from military to civilian life among veterans with invisible injuries. *Journal of Veterans Studies*. 2023. Vol. 9, No. 1. P. 224-234. URL: <https://journal-veterans-studies.org/articles/10.21061/jvs.v9i1.432> (Дата звернення: 13.11.2025)

90. Romaniuk M., Fisher G., Kidd C., Batterham P.J. Assessing psychological adjustment and cultural reintegration after military service: development and psychometric evaluation of the post-separation Military-Civilian Adjustment and Reintegration Measure (M-CARM). *BMC Psychiatry*. 2020. 20:531. doi:10.1186/s12888-020-02936-y.

91. Sosa D.A., et al. U.S. military veteran identity and civilian adjustment: self-concept and transition dynamics. 2024. URL: scholarlycommons.pacific.edu (Дата звернення: 13.11.2025)

92. Spikol E., et al. Identifying service-related predictors of community reintegration difficulties in veterans: an exploratory study. *Journal (SAGE)*. 2024. URL: [Sage Journals](#) (Дата звернення: 13.11.2025)
93. The Psychological Adjustment Experience of Reintegration Following Discharge from Military Service: a systematic review. *Journal of Military & Veterans' Health*. URL: [jmvh.org](#) (Дата звернення: 13.11.2025)
94. Thompson J.M., et al. Group identity, difficult adjustment to civilian life, and suicidal behaviour: implications for reintegration. *Journal of Military, Veteran and Family Health*. 2019. URL: [utppublishing.com](#) (Дата звернення: 13.11.2025)
95. Virtanen T., et al. Reintegration of cyber veterans: challenges and strategies. *Frontiers in Psychology*. 2024. URL: [Frontiers](#) (Дата звернення: 13.11.2025)
96. Vogt D., et al. Changes in the health and broader well-being of U.S. veterans over time: longitudinal evidence relevant to reintegration. *Social Science & Medicine*. 2022. URL: [ScienceDirect](#) (Дата звернення: 13.11.2025)
97. Weathers, F. W., Litz, B. T., Keane, T. M., Palmieri, P. A., Marx, B. P., & Schnurr, P. P. *The PTSD Checklist for DSM-5 (PCL-5)* National Center for PTSD, 2013. URL: <https://www.ptsd.va.gov/professional/assessment/adult-sr/ptsd-checklist.asp> (Дата звернення: 13.11.2025)